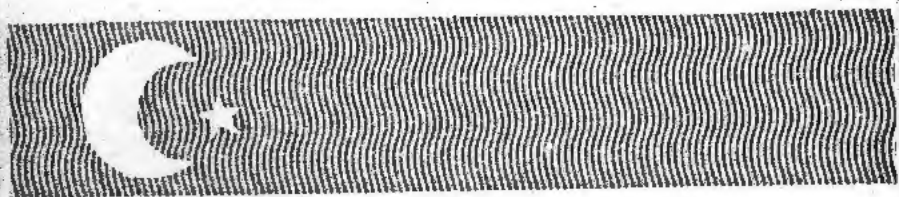

БАЙРАМ

ТАТАРЫ
НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

Падпісана да друку 5.04.91 г.

Тыраж 500 экз. Формат 60 х 84 1/16

Ум. друк. ари. 3,72. Папера друк. № 1. Зак. 39

Надрукавана на ратапрынце выдавецтва "Беларуская
Савецкая Энцыклапедыя" імя Петруся Броўкі

Мінск, вул. Ф. Скарыны, 15-а.

БАЙРАМ

ТАТАРЫ НА ЗЯМЛІ БЕЛАРУСІ

КВАРТАЛЬНІК ТАТАРСКАГА ГРАМАДСКА-КУЛЬТУРНАГА
АБ'ЯДНАННЯ "АЛЬ-КІТАБ" МІНСКАЙ ВОБЛАСЦІ

№ 1, 1991 г.

САЛІМ АЛІЙКУМ !

У дзень вялікага мусульманскага Свята Рамазан-Байрам і выхаду ў свет першага нумара квартальніка "Байрам" называем тут нашых добрых сяброў. Вялікую дапамогу татарскаму грамадска-культурнаму аб'яднанню Мінскай вобласці "Аль-Кітаб" аказалі Грамадска-палітычны цэнтр пры Мінскім абкоме КПБ, Дзяржаўная бібліятэка БССР імя У.І. Леніна, высякародныя спадарыні і спадары Э. Аджывелі, Л. Акаловіч, А. Александровіч, Э. Асановіч, У. Атрошчанка, І. Афінагель, Г. Бабкін, М. Багдановіч, Р. Барадулін, М. Баркоўскі, Х. Басьоні, Л. Буджурава, В. Вайткевіч, Д. Гарнышава, Г. Гліннік, А. Грыцкевіч, М. Джамілеў, А. Емяльянаў, М. Ермаловіч, Я. Звяруга, У. Зіль, А. Іванов, Ш. Кайбулаев, Л. Калідзінскі, С. Камілеў, Т. Канапацкая, Я. Карпіччык, Г. Кахановіч, С. Крукава, Ч. Кудоба, П. Кухта, Я. Леўца, С. Макаёнак, К. Мамак, Г. Масляна, Г. Меметава, В. Несяровіч, Г. Няхайчык, Б. Паднякоў, Б. Путрык, М. Раманюк, П. Садоўскі, В. Салаўёў, В. Скалабан, А. Спрычан, Ю. Сцяфанавіч, К. Тарасавіч, М. Ткачоў, У. Умераў, Е. Фешчанка, Ф. Фаізаў, А. Хаджар, І. Хаўратовіч, В. Хацкевіч, К. Цвірка, М. Чарняўскі, А. Чуланавіч, М. Шавыркін, В. і У. Юшкевічы, А. Якубовіч, светлай памяці Ф. Янкоўскі.

Прыміце татарскі рахмат /дзякуй/ і глыбокую папану.

Праўленне таварыства "Аль-Кітаб".

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАГМАНІ АР-РАГІМ

ПРАДМОВА

На вяршыні высякароднага, выцілівага і прапавітага народа — беларусаў жыве жменька татарав. Іх так мала, што ў звычайных дзевяцінах колькасць не пазначаецца, бо складае каля 0,12% ад насельніцтва Беларусі. Калі ж палічыць, колькі засталася нашчадкаў татарав, што пасяліліся на тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага ў канцы XIV стагоддзя, то іх яшчэ менш. Прайшло ўжо амаль 600 гадоў, як мы жывём вольна ад сваёй ашчэ радзімы — Палова і Крыма, але мы не выраслі свае веры — Ісламу і сваё імя. Часам ад паловажскіх або крымскіх татарав можна пачуць парок, што мы не ведаем татарскай мовы. Мы ж не ведаем — даўно нам роднай беларускай мовы, гаворым на рускай мове, разумеем польскую, украінскую. А татараў, мы вхоўваем сваіх дзяцей сумленнімі і прапавітмі грамадзянамі, якіх мавіць гонар называцца татарамі ў любых абставінах. А што тычыцца татарскай мовы, то прыйдзе час і ў нас будуць свае татарскія школы.

З XVI стагоддзя вядомы татарскія кнігі Аль-Кітабы, напісаныя на тагачаснай беларускай мове арабскімі літарамі. Яны перапісваліся, дапаўняліся і былі ў кожнай татарскай хаце. Людзі старэйшага пакалення, якіх нарадзіліся ў мінулым стагоддзі ці ў пачатку гэтага стагоддзя, паміж сабой ліставаліся пры дапамозе арабскай графікі і не дзеля таго, каб утайць свае сакрэты, а каб не забыць сваё пісьмо, бо такімі ж літарамі напісаны святыя мусульманскія кнігі — Кур'ан і Хамаіл.

У Заходняй Беларусі, якая да 1939 г. была ў складзе Польшчы, выдаваліся татарскія штогоднікі, календары і квартальнікі на польскай мове. За 70 гадоў на Усходняй і 50 гадоў у Заходняй

Беларусі ўладу рабілі уоў, каб татары-мусульмане закінулі сваю веру, засталіся людзі, якім хочацца адрадыць веру дзядоў-прадзедоў і выхоўваць дзетак у старых шануюнх татарскіх традыцыях.

Ініцыятыўная група татараў з Мінскага грамадска-культурнага аб'яднання "Аль-Кітаб" пры Мінскім аддзяленні Фонду Культуры спрабуе пачаць выданне квартальніка "Баўрам". Пра што будзем пісаць? Пра гісторыю і падзеі, да якіх дачыніліся беларускія татары, пра асновы Ісламу, пра даследчыкаў гісторыі і культуры татараў, пра заняткі і рамёствы, пра жыццё татараў у Татарстане, пра крымскіх, сібірскіх, астраханскіх, пра родных і блізкіх нам літоўскіх і польскіх татараў. Мяркуем друкаваць слоўнік казанскататарскіх і крымкататарскіх найбольш уживальных слоў і выразу. Накажым старонак адвольна на артыкулы пра татарскую кухню, пра нацыянальныя песні і танцы.

У нашай ініцыятыўнай групе пакуль што няма прафесійнага журналіста, таму просім прабачэння ў чытачоў за магчымыя хібы. Збіраючы апублікаваць у другім нумары даслаўны вамі матэрыялы, спадзяемся што новыя татарскія сілы і наші зчлiўцы-беларусы дапамогуць нам у выдавецкай справе, што наш квартальнік стане цікавым і патрэбным выданнем. Вашы донісон і лісты шліце на адрас: 220090, г. Мінск, 90 Лагойскі тракт, д. 27, кв. 77

Якубоўскаму Якубу.

БЕЛАРУСКІЯ ТАТАРЫ: МІНУЛАЕ І СУЧАСНАСЦЬ

З'яўленне татараў на тэрыторыі сучаснай Беларусі вучоныя глумячаць па-рознаму. Але, на нашу думку, найбольш пераканальнае меркаванне прафесара Пецярбургскага ўніверсітэта, нашага земляка з Навагрудчыны Антона Мухліноўскага. У кнізе "Исследование о происхождении и состоянии литовских татар" /Спб., 1857 г./ ён піша: "Татарское население возникло... из трех элементов: 1/ оселых наёмных и службых воинов татарских орд; 2/ из улусов, что попали в плен и пригнаны Ватагам, 3, наконец, 3/ из выходцев из Золотой Орды и Крыма, что, ставшими ад нягоды у сваёй айчыне, самі добраахвотна перасяліліся у Літву".

Што ж да часу перасялення татараў на Беларусь, дык амаль усе вучоныя лічаць, што татары з'явіліся тут к пачатку XIV стагоддзя. Так, акадэмік Я.Ф. Карскі ў працы "Культурныя заваёвы рускай мовы у даўнія часы на заходняй ускраіне яе вобласці" і ў "Працах па беларускай і іншых славянскіх мовах" /Мінск, 1962 г./ пісаў, што "татары-магаметане жывуць цяпер асобнымі астраўкамі ў розных месцах Беларусі, напрыклад, у Вільні, Мінску і іншых гарадах і мястэчках. З'явіліся яны тут ужо з пачатку XIV стагоддзя, некаторыя добраахвотна для барацьбы з крыжаносцамі; часткова яны склаліся з розных палонных крымскіх і іншых татараў".

Спрэчным застаецца пытанне пра колькасць татараў, што насялялі край у XIV—XVI стагоддзях. Адна вучонная /В.Д. Смірноў, В.С. Цітоў і іншыя/ лічаць, што татараў было каля 100—200 тысяч чалавек, а іншыя -- што не болей за 40 тысяч. У 1897 годзе беларускіх татараў у Паўночна-Заходнім краі было не болей за 14 тысяч чалавек. Паводле перапісу 1939 года на тэрыторыі Беларусі было 12 550 татараў. Частка нашых сучаснікаў жыве ў Літве і Польшчы. Залёжна ад таго, дзе яны жывуць, татараў называюць

беларускімі, польскімі і літоўскімі, хоць усе яны гавораць па-беларуску і значная частка іх лічаць гэтую мову роднай. Таму нам здаецца больш правільным карыстацца тэрмінам "беларускія татары". Менш устойлівай аказалася назва "літоўскія татары", якая існавала яшчэ ў ІВ стагоддзі, але цяпер амаль не сустракаецца.

Узаемаадносіны паміж беларускімі татарамі і беларусамі амаль заўсёды былі мірныя. Гісторыкі адзначаюць, што беларускія татары настолькі змешліся з мясцовым насельніцтвам, што часта нават выступалі супраць сваіх адзінаверцаў. Так, прафесар А. Мухлінскі пісаў: "У актах Літоўскай метрыкі захараўся ў перакладзе цікавы адказ літоўскіх татароў таго часу, які яны далі сваім адзінаверцам, што займаліся рабунікам па літоўскіх межах: "Ні бог, ні прарок, — казалі яны, — не дазваляюць вам рабанаць, а нам быць няудзячымі. Мы лічым вас за драпежнікаў і шаблямі нашымі забіваем рабаўнікаў, а не братаў нашых. Аставайцеся за Волгаю, пакуль іншы вас не выжывуць, бо мы ля Вані /Вільні/ будзем кроў праліваць за літоўцаў, якія лічаць нас братамі сваімі"/.

Сяброўства і ўзаемадапамога беларусаў і беларускіх татароў мацнелі і ў супольнай барацьбе супраць знешніх ворагаў. Так беларускія татары актыўна ўдзельнічалі ў барацьбе супраць Тэўтонскага ордэна. Пасля падпісання ваеннага дагавору ў Брэсце /1409 г./ паміж Вітаўтам і сынам Тахтамыша ханам Джэлад эль-Дзінам, якому падпарадкоўвалася размяшчанае ў Вялікім княстве Літоўскім татарскае войска, татары прымалі чынны ўдзел у вайне з Ордэнам у 1409—1411 гг., асабліва ў Грунвальдскай бітве. На узгорках Грунвальда разам з беларусамі, палякамі і літоўцамі біліся з крыжакамі каля 40 тысяч татароў. У ордэнскіх хроніках запісана, што вялікі магістр Ульрых фон Энгінген загінуў у бітве ад рукі татарскага хана Багардзіна.

Татарскія пасяленцы на Беларусі доўгі час захоўвалі сваю сацыяльна-племянную арганізацыю, традыцыйныя звычкі, абрады, вераванні і адрозніваліся ад мясцовага насельніцтва асаблівацімі культурай. На сацыяльна-прававым становішчы большую частку беларускіх татароў складалі ваеннаслужылыя, крыдчына прыраўнаваныя да шляхты. Яны атрымлівалі за службу зямлю, якая заставалася ў спадчынным карыстанні. Перад першай сусветнай вайной на рускай службе знаходзіліся 18 татароў-генералаў: Халіль Базарэўскі, Канстанцін Біцютка, Тамерлан Беляк, Стэфан Вільчыноскі, Канстанцін Крычынскі, Леон Крычынскі, Аляксандр Мількоўскі, Абу Талеб Мухля, Юзэф Палтаржыцкі, Аляксандр Рамановіч, Стэфан Сабалеўскі, Мацей Сулькевіч, Аляксандр Талькоўскі, Аляксандр Тутан-Барановскі, Ян Тутан-Барановскі, Якуб Юзэфавіч, Юзэф Якубоўскі, Гіпаліт Янушэўскі. Палкоўнік, маёраў і малодшых афіцэраў былі сотні.

У выніку першай сусветнай вайны адзіны народ — беларускія татары былі разарваны. Частка /каля 6 тысяч/ аказалася ў межах Польшчы, каля 1 тысячы — у Літве, каля 7 тысяч — у БССР. У Польшчы ў сейме і сенаце былі замацаваныя за татарамі 3 пасады і самі татары абіралі сваіх дэпутатаў. Дзейнічалі 14 мясцёў, былі створаны культурна-асветніцкі саюз татароў Польшчы. Ён выдаваў "Татарскі штогоднік", "Татарскае жыццё" і "Ісламскі агляд", меў свой архіў і музей у Вільні. Было надрукавана амаль 500 артыкулаў пра татароў. І цяпер, калі ў Польшчы жыве да 3 тысяч мусульман, дзейнічаюць 3 мясцёў /плануецца будаўніцтва яшчэ трох/, выдаецца татарскі кварталнік.

Звычайна, цяжкія гады сталінскіх рэпрэсій не абышлі і наш народ. Многія татары Заходняй Беларусі, баючыся, што іх можа напаткаць лёс крымскіх татароў, з'ехалі адсюль у Польшчу, нематэрыя пасля эмігравалі ў Амерыку, Аўстралію, краіны Заходняй Еўропы. Сярод іх было шмат інтэлігенцыі, духоўных асоб.

Нацыянальная культура беларускіх татарараў, якая захоўвалася на працягу многіх стагоддзяў, заняпадала за гады савецкай улады. Руйнаваліся, закрываліся мячэці, забываліся традыцыі. На пальцах адной рукі можна пералічыць публікацыі пра татарараў Савецкай Беларусі.

Сёння мы не можам больш мірыцца са знішчэннем культуры нашага народа. У Мінску і Гродна на сходах прадстаўнікоў беларускіх татарараў, што праходзілі ў 1989 годзе пад эгідай Беларускага аддзялення Савецкага фонду культуры, створана Мінскае і Гродзенскае абласныя татарскія грамадска-культурныя аб'яднанні, якія атрымалі назву "Аль-Кітаб" у Мінску і "Кітаб" у Гродне. У аб'яднаннях створаны камісіі па гісторыі, культуры, па рабоце сярод моладзі, па пытаннях рэлігіі, міласэрнасці, умацавання сувязей з татарамі, якія жывуць у іншых месцах, у тым ліку і за мяжой. Нам важна ведаць, чым жыве наш народ, што яго хвалюе, у якім стане нашы мячэці, помнікі культуры і г.д. Вырашана валадзіць цеснае супрацоўніцтва з грамадскімі татарскімі арганізацыямі з іншых гарадоў Савецкага Саюза і за мяжой, пачаць падрыхтоўку да юбілею — 600-годдзя пасялення татарараў на Беларусі, у Літве і Польшчы.

Таварыства "Аль-Кітаб" звярнулася да Міністэрства культуры БССР, Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры, Беларускага рэспубліканскага аддзялення Савецкага фонду культуры з просьбай забяспечыць ахову помнікаў матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускіх татарараў, надаць статус помнікаў драўляным мячэцям, што захаваліся ў Даубучышках, Жоучыцах і Навагрудку, іх аднаўленне і рэстаўрацыю. Абшчына татарараў-мусульман, створаная ў Мінску, паставіла перад гарадскімі ўладамі пытанне пра будаўніцтва ў горадзе новай мячэці замест рэзбуранай пасля Вялікай Айчыннай вайны.

Зона асаблівай увагі аб'яднання — татарскія мізары /могілкі/, дзе пахаваны нашы продкі. З дапамогай моладзі ў мінулым годзе праведзены два суботнікі па добраўпарадкаванні мізараў. Удзельнікі Дня памяці продкаў, прысвечанага пачатку мусульманскага посту /ураза/ і святчэннага месяца Рамазана, сабраўшыся ў саваніку мінулага года на мінскім мізары на мітынг, асудзілі гвалтоўнае знішчэнне помнікаў гісторыі і культуры беларускіх татарараў — мізару і мячэці. У прынятым звароце да выканкама Мінскага гарадскога Савета народных дэпутатаў, Таварыства аховы помнікаў гісторыі і культуры БССР гаварылася пра неабходнасць аб'явіць татарскія могілкі зонай гістарычнага запаведніка, узяць яго пад ахову; пабудаваць агульны помнік людзям, чые магілы знішчаны, — мусульманскі храм-мячэць. Добра б было таксама пабудаваць у гэтай гістарычнай зоне школу /медрэсе/, музей, гасцёўню, нацыянальную кавярню і іншыя установы беларускіх татарараў.

Мы прапанавалі рэспубліканскім выдавецтвам уключыць у планы публікацыі кніг аб беларускіх татарарах, а таксама гістарычных помнікаў татарскай пісьменнасці на беларускай мове /кітабаў/. На прапанову адгукнулася пакуль што толькі выдавецтва "Полымя". У 1992 г. у серыі "Беларусь — наш родны край" выйдзе кніжка і пра беларускіх татарараў.

Кожную пятніцу ў памяшканні грамадска-палітычнага цэнтра па вул. Кастрычніцкая, 5 праходзяць заняткі па вывучэнні татарскай мовы, арабскай пісьменнасці, адбываюцца лекцыі, сустрэчы з цікавымі людзьмі. Татары марыць выпусціць сваё перыядычнае выданне.

Мы заклікаем усіх татарараў і прыхільнікаў татарскай культуры стаць актыўнымі даследчыкамі свайго мінулага, збіраць і запісваць свае легенды, іншыя формы фальклору, рабіць апісанні звычаяў, якія бытуць у штодзённым жыцці і ў рэлігійных абрадах.

Необходна збіраць експанати для будучага музея і выставак, у тым ліку — узоры сямільных гербаў, пачатак і іншых геральдычных знакаў. Кожны такі прадмет і дакумент стане каштоўным укладам у скарбніцу нашай нацыянальнай культуры.

Для правядзення усіх гэтых мерапрыемстваў, уключаючы адукацыю моладзі, оўдаўніцтва і рэстаўрацыю мячэціў, музеяў, апазбавання немалых матэрыяльных сродкі, якія мы спадзяемся сабраць у нашых суайчыннікаў, прыватных асоб, прадпрыемстваў і устаноў. Таму звяртаемся да усіх, каго цікавіць, кляпоціль нашы аб'явілія справы і планы: калі ласка, дапамажце нам, чым можаце. Просім грашовы ахвяраванні перааплаць на рахунак № 702204 Белжылсацбанка г. Мінска з прыпіскай "Фонд Мінскага татарскага аб'яднання "Аль-Кітаб".

ВЫДАТНЫ СЫН КРЫМСКАТАТАРСКАГА НАРОДА

У гэтым годзе ў Крыме з 18 да 23 сакавіка будзе ўрачыстасць, прысвечаная 140-годдзю з дня нараджэння выдатнага сына крымскататарскага народа Ісмаіла Гаспрынскага.

Савецкія людзі нічога не чулі, а большасць з іх і сёння не ведае пра гэтага чалавека. Ісмаіл Гаспрынскі нарадзіўся ў 1851 годзе ў сям'і павятовага чыноўніка мурзы /плянціна/ Мустафы. Скончыў пачатковую школу, а потым — ваенную гімназію ў Маскве. Некаторы час жыў у сям'і вядомага публіцыста, літаратурнага крытыка і выдаўцы М.Н. Каткова. Гаспрынскі пазнаёміўся са знакамітымі пісьменнікамі, паэтамі, грамадскімі дзеячамі, якія бывалі ў доме Каткова /ён рэдагаваў часопіс "Русский вестник" і газету "Московские ведомости"/. Каткоў паходзіў з сям'і дробнага чыноўніка і першую палавіну жыцця перабіваўся ў беднасці. Як было заведзена ў тым часе, інтэлігентныя людзі бралі ў свае сем'і дзяцей "інародцев" на поўнае ўтрыманне, каб выхаваць у іх прынцыпах пад-

данаці "вере, царю и отечеству". Алякум Ісмаіла Гаспрынскага ў маладосці быў даволі ліберальным чалавекам, але з цягам часу зрабіўся такім ваяўнічым русіфікатарам, што усур'ёз прапанаваў, каб у Расіі багаслужэнне ў касцёлах і лютэранскіх кірках вялося толькі па-руску. Зразумела, што ў сям'і Каткова не было і думкі развіваць крымскататарскую мову і культуру. Можа, насуперак русіфікацыі малады Ісмаіл Гаспрынскі і вырашыў паслужыць свайму татарскаму народу.

Пасля сканчэння ваеннай гімназіі Ісмаіл быў настаўнікам рускай славеснасці ў медресе /вышэйшая духоўная школа мусульман/ у Бахчисары. Для удасканалення ведаў Гаспрынскі паехаў за мяжу. Пабываў у Стамбуле, Вене, Мюнхене, Штутгарце. Цікавіўся, як пастаўлена тут народная асвета. У Парыжы ён пазнаёміўся з рускімі пісьменнікамі І.С. Тургеневым, стаў яго сакратаром і перапісваў рукапісы каб здаваць у друкарні /тады яшчэ не было машынаў/. Адначасова Гаспрынскі як вольны слухач наведваў Сарбону, дзе слухаў лекцыі па палітычным і сацыяльным становішчы Заходняй Еўропы, па гісторыі Старажытнага часу і Сярэдніх вякоў. Вывяталяў прычыны адставання краін Усходу ад заходняй цывілізацыі з ле поспехамі ў індустрыі. Наглыбляў свае веды ў французскай мове, вывучаў прамысловасць, сельскую гаспадарку /прыродныя ўмовы Крыма шмат у чым нагадваюць умовы Францыі/, наведваў гарады і сельскія паселішчы гэтай краіны, каб лепш уведаць побыт людзей, работу асветных устаноў.

У 1876 г. Ісмаіл Гаспрынскі вярнуўся ў Крым, уладкаваўся настаўнікам рускай славеснасці ў медресе ў Бахчисары. З гэтай пачынаецца яго актыўная дзейнасць як пісьменніка, публіцыста, педагога-метадзіста. Адолеўшы вялікія перашкоды, ён закупіў друкарскія машыны, стварыў арабскія газетныя прытты і 30 красавіка 1883 г. выпусціў I-ы нумар газеты "Тарджман" /"Переклад-

тик"/, присвячені 100-годдю надрукування Крима до Росії. Вихід першої татарської газети привітали все широкі народні і мусульманські народи Росії. Газета "Тарджиман" на татарській і рускій мовах виходила на працягу 36 гадоу, з якіх 31 год редактором був Ісмаїл Гаспринскі, а з II верасня 1914 г., калі ён памёр, справу бацькі прадоўжыў яго сын Рафат.

Але і пералік таго, што было надрукавана ў газеце "Тарджиман" — публіцыстычныя артыкулы і навуковыя працы — Ісмаїла Гаспринскага ўражае. Яго артыкул "Мусульманства Росіі" /напісаны ў 1881 г./ выклікаў радаснае асуджэнне асрод мусульман Імперыі і востры непакой асатаных русіфікатараў і паліцэйскіх чыноўнікаў.

Уплыў Гаспринскага — грамадскага дзеяча быў надзвычай вялікі. Ён прыязджаў у Пецярбург, Маскву, Казань, Ніжні Ноўгарад, Уфу, Арэнбург, Баку, Тіфіліс, Самарканд, Ташкент, Бухару, Хіву і інш., усюды сустракаўся з перадавой грамадскасцю. Дзейнасць Ісмаїла Гаспринскага ахапіла увесь мусульманскі свет. Ён пабываў у многіх гарадах Турцыі, а таксама ў Каіры, Багдадзе, у Індыі, яго газету читалі ў краінах Афрыкі, Азіі, нават у далёкай Інданезіі.

Самааддана дапамагала і падтрымлівала Ісмаїла Гаспринскага яго жонка Зухра-ханум. Яна вяла шырочэную пераліску з аўтарамі допісаў у "Тарджиман", адпраўляла газету ў сотні гарадоў і дзесяткі краін свету. У Гаспринскіх было шасцёра дзяцей — тры сыны і тры дачкі. Зухра-ханум памёрла вусім яшчэ маладая — у 1902 г.

Хочацца сказаць вобш што: у 1929—1934 гг. я вучыўся ў Бахчысарайскай фабрычна-заводскай дзесяцігодня. Наша школа /колішняя гімназія/ месцілася наападалёку Ханскага палаца, а далей, у бок Саламка, стаў дом Гаспринскага і двухпалярковы будынак рэдакцыі і друкарні газеты "Тарджиман", але яны вымаржотаваліся як вятворныя карпусы. У тая гады настаўнікамі ў нас былі вядомы дзеячы навукі і культуры крымскататарскага народа. Яны ласна ве-

далі Гаспринскага і супрацоўнічалі з ім да рэвалюцыі. Чаму яны нічога не казалі нам пра самага славутага татарскага асветніка? Відаць таму, што баяліся. Такі быў час. Хадзілі чуткі, што ў канцы кніцы Ісмаїл Гаспринскі быў у прыязных адносінах з некаторымі эсэрамі, хаця сам прытрымліваўся рэфармісцкіх метадаў развіцця грамадства. А можа новыя правіцелі палічылі Ісмаїла Гаспринскага небяспечным праціўнікам "единой и неделимой России", хоць на словах большавікі былі за права народаў на поўную свабоду аж да аддзялення. У бліжэйшыя часы даследчыкі, відаць, аднажунь, дзе тут праўда.

Для правядзення навукова-даследчай канферэнцыі, прысвечанай 140-й гадавіне з дня нараджэння Ісмаїла Гаспринскага, створана спецыяльная камісія. На канферэнцыю запрошаны вучоныя і даследчыкі дзейнасці Ісмаїла Гаспринскага з усіх куткоў Савецкага Саюза — 130 чалавек і 50 прадстаўнікоў навукі і культуры з замежных краін. На юбілейнай канферэнцыі будуць дзейнічаць тры секцыі: "Ісмаїл Гаспринскі і Росія", "Ісмаїл Гаспринскі і Усход", "Ісмаїл Гаспринскі і Запад".

У праграму юбілейных урачыстасцей уключаны фестываль музыкі і фальклору крымскіх татар у гарадах і аб'ёлах Крима. У фестывалі будуць удзельнічаць Дзяржаўны ансамбль крымскіх татар "Хайтарма", ансамбль "Зефэне", самадзейныя калектывы. У дні юбілею будуць экspanавання кнігі пісьменнікаў і карціны мастакоў. Удзельнікі канферэнцыі наведаць памятныя мясціны ў Бахчысарай і Сімферопалі. У гонар Гаспринскага будуць устаноўлены помнікі, адчынены мемарыяльныя дошкі і інш. Імя і дзейнасць Ісмаїла Гаспринскага дарагія для татарскага народа. І шанавань іх давайце і ў час юбілею, і заўжды.

МОВУ ТАТАРСКУЮ ЗАБЫЛИ, АЛЕ ГОДНАСЦЬ МУСУЛЬМАНСКУЮ
НЕ СТРАЦІЛІ

/З брашуры Ісмаіла Гаспрінскага "Русское мусульманство",
апублікаванай у 1881 г./

... Што да мусульманаў, дык яны паміж сабою зусім не гавораць па-руску, за вельмі рэдкімі выключэннямі. Прыклад вельмі навучальны, які даказвае: племянную утойліваасць татару вызначаюць літоўскія татары^{*}, рассяпаныя ледзьве не ў дзесяці губернях Паўднёва-Заходняга і Прывіслінскага краю ў ліку васьмі—дзесяці тысяч душ.

У 1880 г., наведваючы некаторыя губерні Літвы для больш блізкага вывучэння уплыву еўрапейскай культуры на азіятцаў, мы навеіралі жыццё-быццё вясковых і гарадскіх татару Літвы. Трэба заўважыць, што цяперашнія літоўскія мусульмане — нашчадкі тых ордаў татарскіх уланаў, якіх наймалі літоўскія князі для барацьбы з Польшчай як ліхих наезнікаў і верных целахоўнікаў. Дзякуючы шырокім ільготам з правам жаніцён з ліцвінкамі, частка гэтага воінства пасялілася ў Літве. З прычыны таго, што жонкі пасяленцаў-татару не разумелі зусім па-татарску, ужо першае пакаленне літоўскіх татарчукоў гаварыла больш мовай маці, г.зн. па-літоўску, чым па-татарску, так што праз некалькі пакаленняў татарская мова знікла з ужытку і мова літоўская стала нацыянальнай мовай тамашніх татару.

Нягледзячы, аднак, на гэтую выключную умову і крайнюю раскіданасць пасяленняў, літоўскія мусульмане захоўвалі Іслам як рэлігію, тым і традыцыі — як татары. Нягледзячы на мноства надзвычай неспрыяльных умоў мясцовасці і жыцця, яны перажылі некалькі стагоддзяў, захававшы сваю рэлігію і ўварты адстойвалі сваю годнасць. У іх такіх ж мячэці, такіх ж абрадаў, як і ў іншых

^{*} Літоўскія татары, літоўская мова, ліцвінкі трэба разумець, што гэта беларускія татары, беларуская мова.

мусульманаў. Праўда, з-за недахопу ородкаў, яны не маюць мектэбаў і медресе, але ў іх існуюць вандруюныя настаўнікі — ходжы, якія пераходзяць з адной мясцовасці ў другую, дзе трэба і дзе бацькі жадаюць навучаць дзяцей Ісламу. Кожная сям'я татару мае неабходныя святшчэнныя кнігі з перакладамі арабскага тэксту на польска-літоўскую мову. Увайшоўшы ў дом, у хату літоўскага мусульманіна, вы абавязкова заўважыце на сценах рамкі з прыгожа напісанымі і размаляванымі выслоўямі з Кур'ана і веназелевымі імёнамі Алаха, прарока Мухамеда, імамаў Алі, Амара і іншых. Словам, падарожжа па Літве пераканала мяне, што Іслам амаль непераможны і што вараадступніцтва сярод літоўскіх татару — з'ява гаткая ж рэдкая, як, напрыклад, у Крыме.

Аднак, на першы погляд, літоўскія мусульмане зусім не падобныя на такіх у іншых краінах. Па-першае, большасць з іх больш ці менш адукаваныя і вельмі многія служаць на ваеннай і цывільнай службе, карыстаючыся даверам адміністрацыі як нейтральны, надзейны элемент краю^{***}. Так, мне давялося наведаць адну татарскую вёску паблізу Вільні, дзе ўсе жыхары маюць той ці іншы ордэн і ўсе — маёры або паручнікі і губерньскія сакратары ў адстаўцы.

... Звычайна літоўскія татары носяць руска-польскія імёны і прозвішчы ад татарскага кораня — як Ахматовіч, Асановіч, Селімовіч і іншыя. Увогуле, заўважым мімаходзь, літоўскія татары — найлепшыя татары Расіі і стаяць на чале мусульманства па культуры і адукаванасці. Было б вельмі пажадана залучыць іх да дзейнасці сярод астатніх мусульманаў Расіі. Па службе ім можна б даць некаторыя льготы, каб аблегчыць гэта, і я думаю, іх культурнае жыццё з'явілася б добрым прыкладам для многіх іншых мусульманаў.

^{***} Татары прымалі чынны ўдзел у паўстаннях пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі і К. Каліноўскага.

КУР'АН

Аль-Фаціха

1. У імя Алаха, Мілаоцівага, Міласэрнага.
2. Уся пахвала належыць Алаху, Уладцы усяго свету.
3. Літаоціваму, Мілаозэрнаму.
4. Уладару Суднага Дня.
5. Табе аднаму мы пакланяемся і у Цябе аднаго просім дапамогі.
6. Скіруй нас на шлях праведны.
7. Шлях тых, каго Ты абдарыў Сваймі дабротамі, тых, хто не наклікаў гневу Твайго, тых, хто не заблудзіў.

* سورة الفاتحة سبع آيات *

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
 إِلَهُكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ
 نَسْتَعِينُ
 اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ
 صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ
 غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ
 وَلَا الضَّالِّينَ

Аль-Накара

1. У імя Алаха, Літасцівага, Міласэрнага.
 2. Аліф. Лам. Мім.
 3. Гэтая кніга самая дакананая, у ёй нельга сумнявацца, яна ёсць навучанне праведнікам,
 4. Якія вераць у нябачанае і не парушаюць малітвы, і ахвяруюць з таго, чым Мы іх надзялілі.
 5. І якія вераць у тое, што адкрыта Табе, і у тое, што было адкрыта да Цябе, і цвёрда вераць у тое, што прыйдзе потым.
 6. Гэта тыя, што кіруюцца навучаннімі свайго Уладцы, і гэта тыя, што даб'юцца поспеху.
 7. Тыя, што не паверылі, — для іх усё адно, перасцерагаеш Ты іх ці не перасцерагаеш — яны не павераць.
 8. Алах наклаў пятаць на іх сэрцы і на іх вушы, і палёнка ляжыць на вачах іх, і іх лёс — вялікая кара
- Руку: 2
9. І сярод людзей ёсць такія, якія гавораць: "Мы верым у Алаха і у апошні дзень", а між тым, яны не вераць зусім.
 10. Яны шукаюць спосабу ашукаць Алаха і тых, што вераць, але не ашукаюць нікога, а толькі сябе, але гэтага яны не разумеюць.
 11. Немаюч узяцца у сэрцы іх, і Алах павялічыў немаюч іх, і лёс іх — цяжкая кара ім з-за мані іх.
 12. І калі ім казалі: "Не рабіце омуты на зямлі", яны гавораць "Мы толькі ўкараняем мір".

13. Сперажыся! Сапраўды, гэта тыя, што зораць омуту, але гэтага яны не разумеюць.
14. І калі сказалі ім: "Верце, як іншыя вераць", яны гавораць: "Хіба можаў мы верыць, як вераць дурні". Сперажыся. Гэта яны дурні, але яны не ведаюць.
15. І калі яны суотраўняюць тых, што вераць, яны гавораць: "Мы верым", але далі яны сам-на-сам са сваімі перхаводамі, яны гавораць: "Вядома, мы з вамі, мы толькі прыкідваемся".
16. Алах пакарае за іх прыкідванне, і па волі Яго яны будуць блукаць, як сляпыя, у беззаконні.
17. Гэта тыя, што замянілі навучанне на аблуду, але іх мена не прынёсць ім карысці, і яны трызбаўлены сапраўднага навучання.
18. Яны сталі падобныя на чалавека, што распаліў атоць. І, калі ён асвятліў усе-насел, Алах забраў у іх святло і пакінуў іх у глыбокай цемры; яны не бачаць.
19. Або падобна гэта моцнаму дажджу, які ліе з жмар, дзе глыбокая цемра, і гром, і маланка; нін затываюць пальцамі вуты свае ад удараў грому, баячыся смерці, і Алах апаноўвае няверных.
20. Маланка ледзь не пазбаўляе іх зроку; калі яна свеціць у іх бок, яны ідуць да не; калі ж ахоплівае іх цемра, яны стаюць без руху. І, калі ■ на тое воля Алаха, Ён мог бы пазбавіць іх слыху і зроку; сапраўды, Алах мае ўладу рабіць усё, што захоча.
21. О, вы, людзі, накланяйцеся Уладцы нашаму, які стварыў Вас, і тых, хто быў раней за Вас, каб Вы маглі стаць праведнымі.

22. Таму, Хто зрабіў зямлі, ян пасцаць, для нас, а неба зрабіў дахам, праліў ваду з воблакаў і праз гэта нарабіў пладоў для нашата харчавання. Таму не стварайце роўных Алаху, рае вы не ведаеце.
23. І калі вы сумняецеся ў тым, што вы пасланы охоту Нашаму, не стварайце раздзел, падобны гэтаму, а зверніцеся да вашых памочнікаў, а не да Алаха, калі вы праудзіны.
24. А калі вы гэтага не зробіце — і ніколі вы гэтага не зробіце — то сцеражцеся Агно, паліва для якога — лада і камні, якія прыгатаваны для няверных.
25. І падай добрую вестку тым, што вераць і твораць добрыя справы, што для іх прыгатаваны сады, па якіх цякуць ручаі. Кожны раз, калі ім дадуць пакантаваць пладоў іх, яны скажуць: "Гэта тое, што нам давалі раней", і дары, падобныя адзін на адзін, будуць прынесены ім.
І будуць у іх там охброукі
прачотны, і будуць яны там жыць.
26. Алах не гредзе нагляднымі прыкладамі, малымі, як каментар, або яшчэ меншымі. Вернікі ведаюць, што гэта іоціна, якая выходзіць ад Уладзікі іх, а нявернікі гавораць: "Што мае на увазе Алах пад такімі прыкладамі?" Многіх праз гэта асуджае Ён за памылку, а многіх Ён папучае: і нікога, хто памыліўся, праз гэта Ён не асуджае, апрача непакорных.
27. Тых, хто парушыў заповеці Алаха, пасля таго, як устанавілі яго, і раз'ядноўвае тое, што Алах загадаў злучыць, і твораць омуту на зямлі; тыя самі маюць страту.

28. Як можаце вы не верыць у Алаха? Калі вы не мелі жыцця, Ён дараваў вам жыццё, а потым Ён папсе рае на смерць, а затым верне вас да жыцця і тады Іму вы будзеце вернуты.
29. Гэта Ён стварыў для нас уоў, што ёсць на зямлі; затым Ён скіраваў пошук на яноў і ўзнамагалі іх, зрабіўшы оем нябес, і Ён ведае рое іонае.
- Руку: 4
30. І калі Гасподзь твой сказаў ангелам: "Я хачу паставіць каменніку на зямлі", яны сказалі: "Паставіш Ты такога, што зробіць омуту на ёй і праліе кроў? — і мы славім Цябе Твайёй славай і ўзнасім Тваё оятаоць". Ён адказаў: "Я ведаю тое, чаго вы не ведаеце".
31. І Ён навучыў Адама уоім імёнам, потым Ён паставіў ўладальнікаў гэтых імёнаў перад ангеламі і сказаў: "Назвайце імя іх імёна, калі вы прауды."
32. Яны сказалі: "Ты оята. Няма ў нас іных ведаў, апрача тых, чаго Ты навучыў нас; сапраўды, Ты ёсць Услед і Мудрец".
33. Ён сказаў: "О, Адам, назвай ім іх імёны", і калі ён назваў ім іх імёны, Ён сказаў: "Ці не сказаў Я вам, што Я ведаю тайны неба і зямлі, і Я ведаю, што вы хаваете і чаго вы не хаваете?"
34. І памяце, час, калі Ён сказаў ангелам: "Пакарыцеся Алаху", і яны рое пакарыліся. Ён адмовіўся, бо быў немым ганароты; а Ён быў з няверных.
35. І Ён сказаў: "О, Адам, хваі ты? Жывеш ты ў охце, ешце плады ягс, дзе хочаце і якія хочаце, але не набліжайцеся да таго дрэва, каб не стаць грэшнікамі".

36. Але д'ябал вымусіў іх абоіх пераступіць праз гэта, і пазбавіў іх таго отаку, які яны мелі. І Мы казалі:
"Ідзіце вом, некаторыя з вас — ворагі другім, але для вас на нейкі час ёсць на зямлі прытанішча і ежа".
37. Тады Адам даведаўся ад Госпада свайго нейкія словы малітвы. Такім чынам, Ён звярнуўся да яго з міласэрнасцю; сапраўды, Ён ёсць Высочайшы, Міласэрны.
38. І Мы казалі: "Ідзіце прач вы роў адгэтуль". І, калі прыйдзе да вас Маё павучанне, то тыя, што будуць кіравацца ім, не будуць ведаць ні отрахі, ні окрухі".
39. Тыя ж, што не павералі і вытлумачалі нашы знакі, як абмян, будуць насельнікамі Агно; там яны і будуць знаходзіцца.

Руку: 5

40. "О, сыны Ізраіля! Помніце пра доброты, якімі Я надзяліў вас, выконвайце вам заповед са Мною; Я выконваю Мой заповед з вамі. І Мне аднаго вы павінны баяцца.
41. І верце ў тое, што паслаў Я, якое адважылася тое, што ў вас ёсць; і не будзіце перашыі тых, якіх не вераць у гэта; і не змяніце знакі Нашы на мізерную плату і мучайце прытанішча ў Мне аднаго.
42. І не блытайце ісціну з маной і не кавайце ісціну энэрк.
43. І трывайцеся Малітва і плаціце Занаат, і пакланяйцеся з тымі, хто пакланяецца.
44. І праціце дзякаваць у царстве і Малітвай; гэта, сапраўды, цырка, але толькі не пакорным духам.
45. Якія ўпеўлены, што сустрэнуцца з Уладзікам іх і вернуцца да Яго.

Руку: 6

46. О, сыны Ізраіля, ўспомніце пра доброты, што паслаў Я вам, і таксама пра тое, што узвысіў Я вас над другімі народамі.

47. І операжыцца таго дня, калі ні адна душа не будзе зменана другой душой і не будуць прымацца кахайніцтва за яе; і не будзе прымацца выкуп у яе і не будзе ім ніякай дапамогі.
48. І ўспомніце той час, калі Мы вас выратавалі ад народа Фараона, што прычыніў вам цяжкія пакуты, сабіваючы сынаў вашых, падідаючы жанчын вашых жывымі; і гэта было вялікае выпрабаванне ад Уладзікі Вашага.
49. І ўспомніце той час, калі раздзялілі Мы для вас мора і выратавалі вас і патапілі народ Фараонаў на вачках вашых.
50. І ўспомніце пра той час, калі Мы далі Майсеем слова пра сорах начэй і вы ўзялі сабе пільца і оталі маліцца яму, калі яго /Майсее/ не было і вы былі грэшнікамі.
51. Потым Мы вам даравалі, каб маглі вы адчуць удзячнасць.
52. І ўспомніце пра той час, калі Мы далі Майсеем Кнігу і Распазнаванне, каб вы былі навучаны ў праўдзе.
53. І ўспомніце пра той час, калі Майсеем аказаў народу свайму: "О, мой народ, сапраўды, вы прычынілі зло сабе, пакланяючыся цяльцу; таму звярніцеся да свайго Стваральніка і забіце сваіх суайчыннікаў, і будзе ад гэтага лепш вам перад ваім Стваральнікам".
- Насля таго Ён звярнуўся да вас са спачуваннем.
- Сапраўды, Ён той, што Многа Разоў Звяртаецца, і Міласэрны.
54. І ўспомніце, як вы казалі: "О, Майсее, мы ніяк не можам паверніць табе, покуль не ўбачым Алаха твар у твар". Тады маланка паразіла вас, пакуль вы глядзелі.
55. Насля гэтага Мы уваскрасілі вас пасля вашай смерці, каб вы маглі быць удзячнымі.

56. І Мы вразілі воблакі засення для вас і палялі вам манну і пералёлак, каучы: "Пакаштуйце ад добрых рэчаў, якія Мы падрыхтавалі вам".

І лям не прычынлілі вам зла, але прычынлілі зло самім сабе.

57. І ўспомніце пра той час, калі Мы сказалі: "Зайдзіце у гэта сям'ю і харчуйцеся там многа, і пакорліва прайдзіце у вароты і скажыце: "Божа! Даруй нам нашы грахі". Мы даруем вам грахі вашы і дадзім прыбытак тым, хто робіць дабро.

58. Беззаконнікі замянілі гэта другім словам, не тым, якое было сказана ім. Таму Мы паслалі на беззаконнікаў пакаранне з нябёсоў, бо лям не паслухаліся.

/Працяг будзе/.

ПАМЯТАЙМА ХАДІС

Хадзіс — гэта паданне аб учынках і амсловах прарока Мухамеда і яго падлечнікаў. Сукуннасць хадзісаў складае Суну.

СЕДЬМОЙ ХАДІС

«... Не делайте из своих домов могилы — молитесь в них...»

الحديث السابع

حديث زين بن خالد الجهني :

« لا تتخذوا بيوتكم قبوراً ، صلوا فيها » .

الإمام أحمد في مسنده

ШТО ТАКОЕ САДАГА?

САДАГА, са да ка /араб. міласціна/ — дабравольная міласціна, прадпісаная Ісламам кожнаму мусульманіну, які мае ародкі для існавання і павінен дапамагаць бедным членам грамадства.

"І раздавайце на шляху Алаха..." /сура 2, аят 195 /.

"Тыя, які раздаюць сваю маёмасць на шляху Алаха, падобныя зярыніц, з якога вырасла сем каласоў, у кожным коласе сто зярынтак. І Алах падвойнае, каму пажадае /сура 2, аят 261 /.

Садагу чалавек можа раздаваць асабіста або праз аўтарытэтную чалавека, найчасцей праз духоўную асобу. Урачыстая раздача садагі з'яўляецца важнай часткай рытуалу найбольшых мусульманскіх святаў. У беларускіх татарараў садага часцей за ўсё раздаецца ў памяць аб памерлых бацьках, дзецях, дзядках-прадзедках, членаў сям'і, сялякоў. У якасці садагі могуць быць спецыяльна прыгатаваныя прысмакі, купленныя цукеркі, пячыва, часам грошы. Над садагой перад раздачай чыніцца спецыяльная малітва:

БІСМІ АЛЛАГІ АР-РАІМАНІ АР-РАГІМ

РЭБЫ-НА ТЭКАББЕЛЬ МІН-НА

ІН-НЕКЕ ЭНТЭСЕМІУЛЬ АЛІМУ

ЛЯ ІЛІГЕ ІЛЛЕЛАГУ МУХАММЕД

РЭСУЛЛАГУ

УНУТРЫГАРАДСКІЯ НАЗВЫ НА БЕЛАРУСІ

У кожнай з сучасных навук ужо большае значэнне надаецца праблемам чалавека. Сярод гэтых праблем значнае месца належыць урбаніміцы — навуцы аб унутрыгарадскіх назвах. На выпадак, што ў апошнія гады значна ўзрастае цікавасць грамадскасці да назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў. Гэта і праявілася аб'явіўшы ў Чырвонай Кнізе ўнутрыгарадскіх назваў, і рух за ўзнаўленне гістарычных назваў гарадскіх аб'ектаў, і перагляд адносінаў да назваў-прызначэнняў.

Паколькі назвы ў парадзённым жыцці карыстаюцца кожны чалавек, то грамадская значнасць навуковай распрацоўкі праблем назваў унутрыгарадскіх аб'ектаў відавочная.

Для ўрбанімікі не толькі вусім натуральна, але жыццёва неабходна спроба зразумець развіццё ў мінулым, вызначыць сучасны стан і заглянуць у будучыню. Для навукі аб назвах унутры горада гэта тым больш актуальна, бо сучасны стан урбанімікі нашай рэспублікі амаль трагічны: у выніку масавых пераіменаванняў за апошнія дзесяцігоддзі найбольш кантоўныя ў гісторыка-культурных адносінах унутрыгарадскія назвы зніклі.

Нам артыкул заклікае ўвесці хоп крышачку ведаў аб урбаніміцы Беларусі — назваў вуліц, завулкаў, гарадскіх кварталаў, пэўных натуральных або штучна вылучаных участкаў гарадскіх земляў.

Цікава, што менавіта назвы дадзенай разнавіднасці з'яўляюцца найбольш старажытнымі, характэрнымі праяўамі часам выкарыстання. Так, першыя ў беларускіх гарадах назвы вуліц, якія удалося знайсці ў акавітых матэрыялах, былі назвы гэтай групы: Руская вуліца і Нямецкая вуліца у Бярэці /Брэсце/ у 1485 г.

У XVI стагоддзі назвы вуліц, якія характэрныя для нацыянальнага складу насельніцтва, былі у Гародні /Нямецкі рынак — 1560 г./, Менску /Татарскі канец — 1560 г./, Пінску /Яўрэйская вуліца —

1552 г./, Яўрэйскія вуліцы вядомы таксама у Брэсце /1566 г./, Кобрыне /XVI ст./, Слоніме /1662 г./, Камяніцы /1777 г./, у інвентарах зафіксаваны назвы вуліц Нямецкая, Польская, Літоўская, нават Грыцкая, Швацкая, Грузінская, Італьянская.

Важна адзначыць, што ў XVI — I-й палове XVII ст. існавала практыка засялення пэўных тэрыторый /вуліц, пасадкаў, канцоў/ людзьмі адной нацыянальнасці.

Звяртае на сябе увагу той факт, што ў XVI—XVIII ст. назвы, у аснову якіх быў пакладзены паказчык нацыянальнай прыналежнасці, адзначаны галоўным чынам у гарадах і мястэчках заходняй і, радзей, цэнтральнай часткі Беларусі. У гарадах жа ўсходняй часткі Беларусі найчасцей трапляюцца назвы вуліц Руская.

У XX ст. пры названні /найменні/ унутрыгарадскіх аб'ектаў прыкмета па нацыянальнай прыналежнасці жыхароў знікае, паколькі ў выніку міграцыі насельніцтва большасці беларускіх гарадоў, асабліва вялікіх, з развітой прамысловасцю, становіцца шматнацыянальным. Змыла сябе да гэтага часу практыка засялення асобных вуліц прадстаўнікамі адной нацыянальнасці. Таму аналіз назваў вуліц па нацыянальнай прыкмеце можна зрабіць толькі на падставе рэдкіх ужо ўспамінаў старажылаў, ды на архіўных матэрыялах. Варта адзначыць, што з даўнейшых часоў беларусы жылі з людзьмі розных нацыянальнасцей у добрай згодзе.

Больш падрабязна спынімся на гісторыі пасялення і геаграфіі ўнутрыгарадскіх назваў, якія сведчаць аб месцы сталата пасялення татар у гарадах і мястэчках Беларусі.

Наводзе даных гісторыкаў Я. Гембіцкага, В. Капінскага, А. Грыцкевіча рассяленне татар на Беларусі пачалося ў XIV ст. Сярод гарадоў і мястэчак, дзе пасяліліся татары, першыя звычайна называюць Навагрудак, Слонім, Ліда, Клецк, Пінск, Мінск, Брэст. У Мінску назва "Татарскі канец" /ўскратна/ у гістарычных дакументах

упершыню упамінаецца ў 1560 г., але пачуленне татар у горадзе было, відаць, наможа раней, хоць дакладна не вядома. На плане горада 1888 г. замест назвы Татарскі канец знаходзім Татарскую вуліцу. Цяпер гэта частка праспекта Машэрава /раней — Парканая магістраль/. Мала хто цяпер ведае, што на месцы сучаснай гасцініцы "Юбілейная" у пачатку XX ст. была пабудавана цагляная тынкаваная татарская мячэць, у гады савецкай улады зачыненая, пасля Вялікай Айчыннай вайны тут быў Марскі клуб, а ў пачатку 1960-х гадоў разбураная, бо на думку архітэктараў-горадабудавнікоў і "бацькоў горада" яна не ўпісвалася ў новую гарадскую магістраль.

Хоць пакуль малавата крыніц пра ўнутрыгарадскія назвы ў гарадах і мястэчках Беларусі, можна усё ж адзначыць, што геаграфічнае пашырэнне найменняў Татарская вуліца або Татарскі завулак канцэнтраваны ў заходняй і паўночна-заходняй частцы Беларусі. У XVIII ст. Татарскія вуліцы былі ў Слоніме /1796 г./ і Бяроза Брэсцкага павета, у Гродне, а ў 1913 г. Татарскі завулак пазначаны на плане Ваўкавыска. Толькі ў папярэдняе гады ў Ляхавічах назвы Татарская вуліца і Татарскі завулак былі заменены на вуліцы Цікоцкага і Булашускага, у гарадскім пасёлку Відзін Татарская вуліца перайменавана на вуліцу Пушкіна. Цяпер вуліца ■ называў Татарская захавалася ў Гродне.

Такім чынам, вывучэнне ўнутрыгарадскіх назваў Беларусі дае цікавую і каштоўную інфармацыю, знаёмотва з якой можа дапамагчы людзям вярнуць адчуванне гісторыі, узрадзіць духоўную пераемнасць пакаленняў.

МАЗАІКА ТЫХ ЧАСОУ

Нашы продкі казалі: "Лепш страціць жыццё, чым быць абнародаваным". У маі 1944 г. мой крымскататарскі народ быў выгнаны са сваёй радзімы — Крыма.

Маі 1944 г.

Справа была ў канцы мая 1944 г. Я з групай афіцэраў 1-га Прыбалтыйскага фронту ехаў за папаруеннем у г. Ніжні Тагіл. Ехалі праз Маскву. Кажуць, што гара з гарой не сходзяцца, а чалавек з чалавекам могуць нечакана асыпіся. Трэба ж такое, што на харчункі я сустрэў свайго сябра дэжурна Алі Ісмаілава. Алі меў чын старшага лейтэнанта, ехаў у г. Горкі пасля лічэння ад ран у палёвым шпіталі пад Ленінградам. Я быў у чыне капітана. Нашы жыццёвыя шляхі разыхліся 7 гадоў таму. І вось сустрэліся ў такім вялікім горадзе — Маскве. Алі пытае мяне: "Ісмаіл! Ты ведаеш пра нашу нацыянальную бяду? Нашых выганяюць з Крыма пад прымусам. Эшалоны ■ таварнымі вагонам! ужо прайшлі на ўсход". Я чуць не страціў прытомнасць ад гэтай отрамнай весткі. Мы нават заглакалі ад гэтай отрамнай кривды, слёзы засцілілі нам вочы. Або чым мы гаварылі тады, я ўжо не памятаю, але гора з таго часу як павуцінне акулала мая душу і я ўжо не магу змірыцца з гэтай бядой /некалькі гадоў таму назад Алі памёр у Ніжнім Ноўнагарадзе, далёка ад сваёй радзімы/.

Чэрвень 1944 г.

Прыехаў у Ніжні Тагіл у вучэбны полк, дзе рыхтавалі экіпажы танкаў для адпраўкі на фронт. ■ намі сустрэўся камандзір падка. Ён прачытаў мае дакументы, паглядзеў на мяне і раптам сказаў: "Крымскі татарын — начальнік танкавага эшалона?" Гэта было сказана з такім здзіўленнем! Я зразумеў, у чым справа, бо ўжо ведаў пра гэсны паклёп на мой народ. Тады я з годнасцю

адказаў падкорніку: "Таварыш падкорнік! Ён можаце паехаць туды, адкуль я прыехаў, а я застануся тут і з задачай падрыхтоўкі танкавых экіпажаў справдзюся. Можаце не сумлявацца". На гэтым размова скончылася. Праз 15 дзён я прыняў экіпажы і эшалон з 30 баявых машын накіраваўся на фронт. Але кляймо чалавека 2-га сорту ўжо на мне засталася.

Лета 1945 г.

Скончылася вайна, адтрымалі перабыны салоты. Адразу паслы перамогі ў Польшчы ў крэпасці Модлін быў створаны вучэбны танкавы цэнтр. Я, выконваючы інтэрнацыянальны абавязак, у складзе Войска Польскага кіраваў падрыхтоўкай механікаў-вадзіцеляў для польскай арміі. Афіцэрам пачалі даваць адпачынак. Я звярнуўся да камандучага — генерала Маставенка Д.К. ■ наступнымі словамі: "Таварыш генерал! Усе людзі, хто вастаўся жыць, едуць дамоў на сустрэчу са сваімі блізкімі як пераможцы. А куды загадаеце ехаць мне? Я ж крымскі татарын". Генерал ведаў мой баявы шлях, ён уручаў мне ўзнагароды. Ён сказаў мне: "Сыноч! Цярпі, прыдзе час — разбяромся" і распарадзіўся, каб выдалі мне праяздныя дакументы на адпачынак у Сярэдняю Азію — Ташконт, Фергану, Андзіжан, дзе я мог бы знайсці сваіх родных. Воў так пачаліся пошукі маткі, сястры, вочыма. Гэта было ў канцы ліпеня 1945 г. Генерал паміліўся толькі ў адным — з нашым народам да гэтага часу ўсё яшчэ разбіраецца, але ніяк не разбіраецца /генерал Маставенка пачаў у канцы 70-х гадоў у Мінску/.

Кірэнь 1946 г.

Сустрэчу з маткай, сястрой і вочымам не магу апісаць, не магу апісаць іх выгляд, жылё на задвоках мясцовых кыхароў. Яны былі галодныя, хворыя, замучаныя. Я знайшоў іх пачліву раёнага цэнтры Ходжабада Андзіжанскай вобласці. Цяжка сабе ўявіць, як

жылі людзі ва умовах ваенна-каменданцкага лагернага рэжыму. Не дай Бог нікому такога прыніжэння, растаптанай чалавечай годнасці. Воў так сустрэўся афіцэр-пераможца — крымскі татарын у чыне маёра са сваёй маці на месцы выгнання /маці памёрла ў 1957 г. ад сухотаў/.

Май 1946 г.

У 1946 г. за выкананне інтэрнацыянальнага абавязку ў складзе Войска Польскага разам з іншымі афіцэрамі быў працэсаваны да ўрадавай узнагароды — ордэна Чырвонай Зоркі. Урачыста правадзілі нас на радзіму. Усе мае афіцэры-калегі гэту ўзнагароду атрымалі, толькі я адзін не атрымаў. Прычына — крымскі татарын. Ёсць дакумент Міністэрства Абароны, які тлумачыць, чаму я не атрымаў заслужанай ўзнагароды.

Сакавік 1947 г.

Я, як пачальнік эшалона прывёз дэмабілізаваных салдат — удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны ў Крым, у г. Сімферопаль. Пасля 10-гадовай разлукі ступіў на родную зямлю ў Крым. Калі вдалі дэмабілізаваных, вагоны і маёмаць для ваеннай камандатуры і чыгуначнікам, я вызваціўся і з групай афіцэраў адпачываў у прыватным бульвары. У гэты час да мяне звярнуўся сержант. На грудзях у яго два ордэны Чырвонай Зоркі. Відзець было, што гэта храбры салдат, які ваяваўся ў абароне Радзімы. Ён сказаў мне, што ехаў дамоў у нашым эшалоне, што нарадзіўся ў Сімферопалі, да вайны жыў тут на вуліцы Суохі. Прышоў дамоў, але ўвайсці ў свой дом не мог: там жыліць другія людзі. І пачаў не ведаць, куды ісці. Даведаўся, што і таксама крымскі татарын, затое і звярнуўся да мяне. Я яму нараіў тое, што мне калісьці нараіў мой генерал Маставенка: звярнуцца ў ваенную камандатуру, узяць праяздныя дакументы і ехаць у Сярэдняю Азію, каб шукаць

своїх там, на місяцях виселення. Вось так солдат пайшоу па олядах спецперасяленцаў і сам, напэўна, стаў спецперасяленцам.

1953 г.

Я тады служыў у г. Барысаву. Амаль 8 гадоў удзельнічаў са сваім танкавым батальёнам у Міноку ў аўтачных урачностасях. І вось напярэдадні мы збіраліся ў дарогу, рыхтавалі машыны. Да мяне падшоў оперупаўнаважаны капітан Васільеў і сказаў: "Таварыш падпалкоўнік, Камандаванне пакідае вас у гарнізоне, на парад вам ехаць не трэба". Я адразу зразумеў, у чым справа. Такія выпадкі бывалі з другімі і раней. Перастрахоўчыкі баяліся, як бы што-небудзь не здарылася. Я ж крымскі татар! Я адказаў капітану: "Вельмі добра, я на парад не педу, а на дэманстрацыю педу роўна оям'ёй". Так і зрабіў, з жонкай і сынамі удзельнічаў у дэманстрацыі, а пасля пагасцываў у землякор, якія служылі і жылі ў Мінску. Калі вярнуўся ў гарнізон, то падаў рапарт члену Ваеннага Савета і пасля гэтага капітан Васільеў на пачуўся ў маім батальёне. І наогул адчувалася, што пасля смерці Сталіна палажэнне стала крыху мяняцца да лепшага.

1960 г.

Я быў прызначаны на пасаду начальніка штаба скарочанага палка. Займаўся распрацоўкай мабілізацыйных планаў. Шмат гадоў прайшло, цяпер пра гэта можна пісаць і гаварыць. Мы мелі справу з сакрэтнымі дакументамі. У памяць урэзаўся адзін сакрэтны загад ваеннага міністра. Шкада, не памятаю нумар і дату гэтага дакумента. Там было катэгарычнае ўказанне, куды вяртаць і даваць дакументы дэмабілізаваным воінам -- крымскім татарам, чэчэнцам, інгушам, калмыкам і іншым прадстаўнікам дэпартаваных народаў. Гаварылася, што іх трэба накіроўваць туды, куды выселены іх родныя. Вось так! Маўр сваю справу зрабіў, маўр можа ісці туды, куды загадваць.

1975 г.

Летам 1975 г. мы з капітанам у адстаўцы Алі Сейметавым наведвалі сваю родную вёску ў Крыме -- Буш-Карадэв. Са мною разам былі і мае сыны з нявесткамі. У майй роднай вёсцы нас ніхто не пазнаў і не заўважыў, хоць мы былі пры ўзнагародах. Нашы хаты былі заняты рускамоўнымі людзьмі. Тады ў гэтай вёсцы ішло абсталяванне музея Вялікай Айчыннай вайны. Мы казалі тым, хто афармляў отэнды, што мы тут нарадзіліся -- капітан і падпалкоўнік, вось нашы дакументы. Напішыце пра нас як пра жыхароў гэтай вёскі. Нам адказалі, што нельга, крымскіх татар нельга ўпамінаць. Тады мы прасілі даць матэрыял пра Абдураманова Сейта Насі. Гэта ж выдатны разведчык, пра яго пісаў у салдацкіх мемуарах самі славетны пісьменнік Канстанцін Сіманаў. Разведчык ўзнагароджаны ордэнамі Славы ўсіх ступеняў. Пішыце пра яго, вось яго партрэт. Адказалі, што нельга, бо ён крымскі татарын.

1976 г.

У сувязі з вынікамі 9-й пяцігодкі і маім 60-годдзем мяне прадставілі да ўрадавай ўзнагароды. Работнікі Фрунзэнскага выкантэа і райкама віншавалі мяне з гэтым прадстаўленнем. Гэтай ўзнагароды я такога не атрымаў. Прычына? Прозвішча, напрыклад, несапраўднае.

І цяпер, коў многа было размоў аб рэабілітацыі дэпартаваных народаў, аб раўнапраўі, але многа тысяч асуджаных крымскіх татарцаў у 70-я і 80-я гады за спробу вярнуцца на сваю гістарычную радзіму, у Крым, за парушэнне паспартнага рэжыму знаходзіліся ў пазолі. Або ўзяць хоць бы вядомае паведамленне ТАСС па справах крымскіх татарцаў, калі Грамыка ўзначальваў дзяржаўную камісію па аднаўленні правоў дэпартаваных народаў. Колькі там хлусні! Або пацікаўцеся сапраўднымі мэтамі правядзення рэферендума, які праводзілі вялікадзяржаўныя шавіністы ў Крыме. Проста

арифметычнай большаюй дуокамоунага народа вырашаюся лёс карэн-
ных жыхароу Крыма -- крымскіх татароу. Але як бы не падманвалі
людзей, нашым неприяцелям гэта не ўдасца: відаць іх доўгія вушы.
Справядліваць і праўда павінны перамагчы!

ВОСЬМОЙ ХАДИС

„...Спросил один человек Про-
рока /милость и мир ему от Бога/
—Какой Ислам лучше и Пророк
сказал: Кормить нуждающихся и
здороваться / говорит салам/ с
теми, кого знаешь и с теми, кого не
знаешь...“

الحديث الثامن

حديث عبدالله بن عمرو بن العاص رضي الله عنها :
قال : « أن رجلاً سأل النبي ﷺ : أي الإسلام خير ؟
قال : تطعم الطعام وتقرأ السلام على من عرفت ومن لم
تعرف »

متفق عليه

НА НАЛЫЧАНСКОЙ ЗЕМЛІ

Не маючы магчымасці наведзець 16 лістапада вечар татарскай на-
цыянальнай культуры, мы намер падзяліцца сваімі асабістымі навіран-
нямі на цяперашні стан захаванасці гэтай старажытнай спадчыны
на Налычаншчыне, а менавіта ў наваколі Ірэна.

Калі ўспомніць гісторыю, то можна адзначыць такі факт, што ў
часы Вялікага Вітэрта на гэтых землях з далёкіх паўднёвых паходаў
князь прывёў і пасяліў татар. Такія назвы навакольных вёсак, як
Арданы, Ганзічы, Дабубачкі, Ордзевічы ды многія іншыя яскрава свед-
чаць аб тым, што для гэтых прыхільных людзей нашы мясціны сталі дру-
гой Бацькаўшчынай, другім родным домам і яны добра ўжыліся з мясцо-
вым ладом. Таму і не дзіўна, што многія прозвішчы жыхароў на гэтай
легендарнай Налычанскай зямлі нагадваюць паўднёвыя. Аднак такое
супольнае і талерантнае сужыццельства пасля прыходу Савецкай улады
было гвалтоўна знішчана і людзі, будзь то беларусы, татары ці
жудай, пачалі забываць свае гістарычныя каранні, а разам з імі і
гісторыю, і культуру, і народныя заняткі, і усё сваё нацыянальнае.

Не гаворачы аб тым, што на нашарту яны дурно сталі механічны-
мі беларусамі. І не дзіўна, бо палітыка выхавання "новага савецка-
га чалавека" была накіравана менавіта на забыванне сваёй нацыяналь-
най годнасці, сваіх гістарычных продкаў, бо ўся гісторыя пачынаец-
ца з 1917 года ці з 1940-х гадоў.

Здабыткі матэрыяльнай культуры апынуліся ў самым горшым стане,
так як іх можна назіраць. А што убачыш, тое не забудзеся! Вось пра-
свінячы стан могілнікаў ці татарскіх мізараў і мячэці і пойдзе
гаворка. Будуюць да Алімпійскіх гульняў шмат Мінск—Віцебск многія
"лорашкодні" на пляху былі разбураны і назаўсёды знішчаны як "про-
свізі". Дзіўны "пробянямі" былі старыя татарскія могілкі каля вёскі
Ганзічы /Ісмае і другая, народная назва гэтай вёскі -- Ганзавічы/.
Такіх могілак было знішчана 2 /на іх ужо з даўніх часоў не прапо-

дзілася пахаванню/. Магу зауважыць і аб тым, што за два апошнія гады ў тых месцах адбылося пяць дарожных аварый з ахвярамі, што парадзіла ў мясцовых жыхароў адчуванне фатальнага адказу за судзе-
яннае бяздушнае начальствам.

Спрадвеку служыла для людзей мячэць у вёсцы Даубучкі. Здымкі пачатку веку сведчаць пра добры стан будынка. Такія здымкі ёсць на отэндах у Гродзенскім музеі гісторыі рэлігіі і гістарычным музеі ў Вільні ды, магчыма, і ў іншых месцах. Цяпер гэта найстарэйшая драўляная мячэць у цэнтральнай Еўропе знаходзіцца ў руінах. Непадальку татарскія магільні ў стане забыцця, хоць пахаванні там да-
волі знатныя людзі свайго часу. Вось надпіс на камяні: "Здесь по-
конся прах Ивана Даниловича Заблоцкого ротмистра татарского улан-
ского полка, удостоившегося получить в сражении под Кульмом крест
Св. Георгия о рук Его Величества Государя Императора Александра
I-го". А колькі накіпці простых, сумленых людзей! Спіс разбурен-
няў і заняпад можна падаўжаць і падаўжаць, тым больш, што татарскія
паселішчы былі ў розных кутках нашай дзяржавы, але мне не жадалася
бы скончыць гэты ліст на такой сумнай ноте.

Назіраючы вялікі ўздым нацыянальнага руху, я спадзяюся, што
не адбудзецца болей адзекванняў над святымі месцамі і развіццё
будзе насіць духоўны характар. У пачатку 1990 г. я з задавальнен-
нем уоспрыняў звестку аб стварэнні суполкі "Аль-Кітаб". Толькі ра-
зам, толькі ў згодзе з усімі нацыянальнасцямі, якія жыві, жывуць
і будуць жыць на роднай Беларусі-ай зямлі, мы зможам шыйці з таго
стаголішча, у якім апынуліся, і крочыць далей па шляху да незалеж-
насці Беларусі!

З павагай ваш адбр Т.Т. Прыхач

II лістапада 1990 г.

"АЛЬ-КІТАБ" У ПЯТНІЦУ

Нядаўна мне трэба было прыехаць на Беларусь, у Гродню. Ад-
разу залатвіць свае клопаты не ўдалося, таму вылаўся вольны час
каб паехаць у Мінск. Мінутым летам на курултаі татарскай моладзі
у Казані я пазнаёміўся з дэлегаткамі беларускіх татар — Расімой
і Танзіл'ёй, даведаўся ад іх, што ў Мінску дзейнічае татарскае
грамадска-культурнае таварыства "Аль-Кітаб". Мне цікава было па-
глядзець, чым займаюцца, якія яны татары, што жывуць амаль 600 га-
доў воддаль ад сваёй прародзімы. Пазваніў на тэлефоне аднаму з
беларускіх татар у Мінску, што хачу пабачыцца з суплеменнікамі.
Мяне запрасілі ў госці. Нашчасціла, што праз дзень была пятніца,
■ у гэты дзень пасля 18 гадзін адбываецца сустрэча мясцовых та-
тараў. Мая знаёмая дзяўчына ў наўтоласа называла тых, хто высту-
паў перад прысутнымі. Ібрагім Канапацкі паведаміў, што Беларускі
фонд культуры даў ягоду і абяпаў матэрыяльную падтрымку для этна-
графічнай экспедыцыі па гарадах і вёсках Беларусі, дзе жывуць
значныя групы беларускіх татар — Кляцк, Арда, Ляхавічы, Слю-
нім, Каватрудак, Іўе і інш. Вельмі цікавым было выступленне Абу-
беліра Шабачовіча аб тым, што ён бачыў у Нідэрляндах, пра сустрэ-
чы з тамтэйшымі туркамі і татарамі. Далі маглінасць выступіць і
мне. Я расказаў, чым жыве татарская моладзь у Казані, перадаў
прапанову казанскіх татароў запрасіць на пастаяннае жыццё бела-
рускіх татароў, якія апынуліся ў зоне радыяактыўнага забруджван-
ня. Думаю, што ў маладых татароў будзе жаданне прыехаць у Казань
на свята яёны Наўруз, якое адзначаецца 21 сакавіка. На сходзі
былі павольжскія татары, якія ведаюць татарскую мову. З імі, а
таксама з крымскімі татарамі я пагаварыў на роднай мове.

У канцы сходаў настаўнік Халіл вёў заняткі па гісторыі Ісла-
му, напісаў на дошцы рускімі і арабскімі літарамі II4-ю, апошняю
суру з Кур'ана, дзе гаворыцца: У імя Алаха Міласцівага, Міласэр-

нага. Скажы: я шукаю прыстанішча ва Улашкі роду чалавечага, Цара роду, Бога роду чалавечага ад злосьці змяззачніка, які крадзеца, які напэнтвае дрэннае сэрцам людзімі. Выратуй нас ад д'ябла і бласлав людзей".

КІТАБ /арабск — кніга/ — распаўсюджаны сярод беларускіх татар рукапісны зборнік розных, у асноўным рэлігійных тэкстаў, запісаных на беларускай мове арабскімі літарамі. Першы кніга з'явіўся ў XVI стагоддзі, калі перасяленцы татары з Залатоў Арды на беларускія землі пры вялікім князе літоўскім Вітаўце пачалі забываць сваю родную мову і сталі карыстацца беларускай. Дзякуючы таму, што ў заснаваным на арабскай графіцы алфавіце беларускіх татар налічвалася 46 літар, гукавае адлюстраванне тагачаснай беларускай мовы ў кнігах захавалася лепш, чым у тэкстах, запісаных кірыліцай. Кніга рэзюлюць вялікую вартасць для філалагаў-беларусаведар. Акрамя таго, яны прадстаўляюць каштоўнасць як літаратурныя творы, а летатіон — яшчэ і гістарычную каштоўнасць для сучаснікаў.

Вя можаце пазнаёміцца з цікавым як у літаратурным, так і ў гістарычным сэнсе творам старажытнай пісьменнасці.

СТАРАЖЫТНАЯ КАЗКА З КІТАБУ

Гэта гісторыя і апавесць. Спеўшы кароткую малітву Селеват, трэба паслухаць яе. Ён адзін маладзец, які ў размове і ў навучы велімі бнў даскавалы, але надта абяднеў, бацьку ды матку не меў чым пакарміць. Маладзец што робіць: пайшоў да бацькі з маткай і кажа: "Ой, бацька і матка! Верце мне, я так абяднеў, што не маю чым вас карміць і ў што аправаць. З вашага дазвалення я пакіну вас аднаму гаспадару. А калі мне пан Бог дапаможа, то я вас выкуплю". Бацька і маці яму дазволілі.

Таму ён пайшоў да аднаго гаспадара і казаў так:

— Пан гаспадар! Маю аднаго нявольніка і нявольніцу. Абодва старыя. Купі іх у мяне. Велімі абяднеў, не маю чым іх карміць.

А калі з голада паміраюць, то на маю душу той грэх падзе. Калі ж мне пан Бог дапаможа, я іх выкуплю ў тваёй міласці.

— Пан маладзец, — гаспадар гаворыць. — Сам на сябе нагаворваеш, што халоп і халопіна старыя. Хто іх у цябе купіць?

— Для Бога купі. Не маю ні аднаго граша, каб карміць іх.

Няхай табе век свой служыць, пакуль мне пан Бог дапаможа.

— Маладзец, наколькі яны дарагія? Што магу даць табе, што прасіць будзеш, — паведай мне.

— За старога халопа дай старога каня, а за старую халопіну — стара казук.

Той гаспадар даў яму старога каня і стары казук, і бнў таму велімі удзячны, што так танныя купіў. А маладзец такоама бнў задаволены, што дастаў каня і казук, бо маў з чым шчаце шукаць. Бацьку ж і матку пакінуў олужыць. Гаспадар ім ежу, піццё даваў даволі. Маладзец іх пану Богу даручыў і з тым у дарогу пушчу. Пабачыце, пан Бог пазычыць яму у дарозе.

Едучы, суотракае аднаго падарожніка, які отаміўся, ды і сам чалавек занепакоены такі. З вялікай дарогі. Ёліска да яго пад'еха" маладзец, прывітаўся. Той адказаў.

— Такую пільну дарогу маець, што так хутка едзеш, аж конь пад табой отаміўся, — маладзец кажа.

— Я маю лісты да таго і таго замка. Пільна наказана падаць.

— Дай мне тня лісты і навад вяртайся, як раз — да таго замка еду і лісты падам.

Падарожнік лісты аддаўшы, сам назад павярнуўся. А маладзец падумаў сабе, што лісты вьязе і не ведае, што у іх напісана. Хаця б пабачыць, што там і прычытаў: "Хто б тня лісты да таго замку падаў, таму галаву адрубіць і пад замкам на кол пасадаць. Маладзец кажа сам сабе: "Гачы, што за справа? Мая што сабе галаву не загубіў, каб лісты не прычытаў, не даведаўся б, што у іх піса.

Без нестак загінуу бы". Дау ён хвалу Богу і мажа сам сабе: "Справа чакае мяне". І павхаў далей.

Прыехаў да аднаго горада. А горад за вялікаю сцяною, людзі поўна. Бачыць каля горада каля паўбіванні. На кожным — чалавечая галава забітая. Падумаў і дзівіўся таму нямаю. І кажа сам сабе: "Што гэта за дзіва? Хаця б адну ноч пераначую і даведаюся!"

Маладзец у той горад заехаў, накіраваўся да адной хаты малай. А ў той хатэ бабка старая была. Маладзец кажа:

— Матка! Дазволь мне ў тваёй хатэ пераначаваць.

У той бабкі адзін сын быў, дзілі памёр. Бабка ж у вялікім смутку па сваім сыну. Убачыўшы малайца, яна ўзрадавалася і кажа:

— Заходжай, сынку, у маю хату і пачуй.

Заехаў маладзец у бабкіну хату і запачаваў. Была ноч бяспечна, маладзец з бабкаю размаўляў, бабку маткаю называў, а яна яго — сынам.

— Матка! Што гэта на калях чалавечыя галовы? Для чаго забітыя?

— У тым горадзе гаспадар адзін мае дачку. Паслухай, паводаю табе... Да той яе панні вельмі шмат каралевічаў, князёў прызывала. На дыпут выклікала з мудрасцю сваёй. Ніхто не адказаў, чаго яна запітала. Той панне-каралеўне розні няма на свеце. Якая мудрая! Якая прыгожая! Шмат розных каралевічаў, князёў і гаспадароў ён у прыходзілі і канкурывалі, нахваляліся на яе і перамагалі скарон. Тая гаспадарыня скарон не забывала. Прымаўлі і экзаменуўлі аднаго або двух на дзень кожны, да бацькі адсылала і кожны раз галава малайца падала і на кол убіваўся. Казала яна так: "Хто хоча, няхай прыйдзе да мяне і спавядвае мне з навукі, чаго будуць пытаць. Тады возьме мяне за сябе. А калі навукі не будзе ўмець і не адказа на тое, што буду пытаць, тады галаву патраціць".

Маладзец прамову выслухаў і давіўся таму моцна. І муніў да той пані:

— Ах, матка! З твайго дзавалення я да той каралеўны пайду, дыпутаваць паспрабую. Бо што на чале напісана, таго не мінеш. Калі пан Бог мне дапаможа дыпутаваць і адгалаць, возьму я за сябе. А калі ён мне не дапаможа, галаву пакіну.

— Для Бога, сынку, прашу цябе, дай той панне спокун. Ні адна галава ад каралеўны не выйшла. Тая панна навукі не бачыла ў дыпуте, а на скарон не спакуслівая, якіхкіх захав не бачыла.

— Ёнвай, матка. Пайду я, бо хто смерці бацьца, той добра не адказа.

— Няхай табе, сынку, пан Бог дапаможа, ниска! твой асрх будзе.

Маладзец да гаспадароў варот альбо да брамы прыйшоў. Спытаў назвалення. Дазволілі: пушціць малайца. Хутка бароты адчынілі. Маладзец пайшоў да гаспадара-караля і кажа:

— Пан гаспадар! Найянейшы кароль, пан мой, ці дазволіш нам з таёвышым каралеўнаю размову весці ў навуцы боляны?

— Ой, маладзец! На крываваую справу не ідзі, у оуд галаву не нясі. Калі навукі не будзеш ведаць, тады галаву пакінеш.

— Добра, і на тое згаджаюся, і прашу вашай каралеўнай міластыві даказаць панне.

У той жа час панне дамамылі. І прывяла яна малайца да сябе прыйсці. Слугі яго да панінага пакою прывялі і паставілі за вачытое крэсла. Маладзец сас на тое крэсла, і панна твар свай паказала. Вельмі прыгожая яна была. Маладзец падумаў сабе: "Ім буду на твар панні глядзець, тады розум памятаюцца, надарэчнасць учыню, не буду ведаць, што адказаць" і кажа:

— Ах, панна, сваёй твар свай. У нашым законе пан Бог забараніў на бела твар глядзець. А тады навукі пытай.

— Я у рибе перше слова питаю, — панна кажа. — У чий одзім, маладзёц?

— У сьніх штанах оджу.

— Што без шаблі сячэ?

— Рыба у моры. Тая рыба такая вялікая, як гара! Карабэль загінае, як масла.

— Хто у матіле сорак дзён плакаў?

— Гэта Ісус-прарок. Калі яго рыба з'ела, тады ён у нутры рыбіны сну сорак дзён, у рыбе смуткаваў і плакаў.

— Хто дайшоў да матілі і смертнай мукі не маў?

— Гэта Аіфуб-прарок. Із год цяжка хварэў. Дзе тысячы чарвякоў цела яго елі, цяжкія мукі і болі цярпеў, таксама як у гробе.

— Ай маладзёча! Чатыры асобы не ад маткі радзіліся. Хто такіх?

— Гэта Адам, айцец наш. Другая — жонка яго і наша матка Ева. Трэці — Ісмаўлаў баран, каторага пан Бог атварну і на некалькі тысяч гадоў у раў ахываў для Ібрагіма. Чацвёрты — прарокі: вярблюд, называецца Саліх.

— Хто безвінны здрадзіў і няпраду казаў?

— Ісусфа браты здрадзілі. Прышлі да бацькі і казалі, што Ісуса воўк з'еў.

— Што гэта за 12 людзей прышлі да горада Місір, і з тых 12 — 6 туюч отала?

— Гэта Ісак у дванадцатым снежні да Місір-панства прышлі. А там людзі Ісуса паднялі. Так іх 6 туюч отала.

Да сьмута вечара маладзёц апавядаў, ніводнай рэчы не пераслытаў. Панна і кажа:

— Сёння можаш ісці ад мяне, але назаўтра пыходзь, задам табе смутак.

— Той добры, пан, які сёння дапамог, той і заўтра дапаможа.

Маладзёц устаў з месца і у радасці пайшоў да бабінай хаты.

Баба сустрэла яго:

— Як ты, сынку, выйшаў адтуль? Ман дума з целам развіталася, пакуль цябе дачакалася.

— Чога дзеўка у мяне пыталася, тое і адказваў у малым часе слова у слова.

У вялікай радасці дзёт спаць, але сон яго не браў, паўночы не спаў, думаў... Назаўтра рана устаў, пану Богу хвалу аддаў і пайшоў яшчэ да палацу. Дазволена было яго пусціць. Маладзёц прышоў да пакоў, дзе панна ўжо задумала загадку.

— Паведай, што гэта за дрэва: дванаццаць галінак, на кожнай галіне трыццаць лістоў, сярэдзіна чорная, а верх белы?

— Гэта год і дванаццаць месяцаў у годзе. І тое, што на кожнай галіне 30 лістоў — гэта месяцы 30 дзён, ноч чорная, а дзень белы.

— Што гэта за птушка: не нясецца і не пчолацца аднолькава.

— Гэта год аднолькавы, не прыбывае і не адбывае.

— Паведай мне, маладзёча, у навуцы шмат птушак ёсць?

— Сем птушак у Каране пан Бог упамінае: сівіца, скауронак, голуб, пчола, удот, салавей, жаўронак.

— Каму пан Бог прыроджаную навуку даў і той навуцы ніхто не можа знайсці, а не тое, што авалодаць?

— Гэта пчола прыроджаную навуку мае.

— Яшчэ дзве рэчы: што гэта за людзі няпраду музілі — да раў пайшлі, а другія людзі праду музілі — і да пекла пайшлі? *

— Тыя людзі, каторыя няпраду музілі, — гэта Ісусфа браты. Ісусфа у студні утапілі, бацьку музілі: "Ісуса воўк з'еў". Пазней перад Богам каяліся. Тады пан Бог пакаянне прыняў і тыя, каторыя праду музілі, да пекла пайшлі, на самой справе пайдуць

першыя -- хрысціянне, другія -- яўрэі. Хрысціянне мувілі яўрэям: "Вы балваной палавалі", а яўрэі мувілі хрысціянам: "А вы і цяпер абразам і балванам кланяецеся". Тады яны абодва праду мувілі і да пекла пайшлі.

- Паведай мне, маладзец, чортава якое імя?
- Чортава імя Херас. Як на небе быў, таго звалі Ібліс.
- Айцец наш Адам на тым абвешае як шмат гадоў жыў?
- Трыста гадоў не поўнаста жыў.
- Як шмат разоў да Каабу хадзіў?
- 70 разоў у Каабу быў.
- Што гэта такое, што не мае ні месца, а ні полага і само сабе ахоту дае?
- Гэта вецер.
- Хто ўперад да пекла ідзе?
- Гэта Кабіл, каторы Іабіла, брата, забіў.
- Ідзі сабе з Богам. Калі і'паніца адкажа, то будзем ітаоне мець.

Маладзец дзеўцы пакланіўся і пайшоў з Богам. Дзеўка вельмі засмучалася і дазілася яго мудрасці і навучы, бо такога нідзё не бачыла. І ў той вечар нічога не ела і вялікага смутку і цэлу ноч не спала.

На трэці дзень пайшоў маладзец да палацу. Прышоў да дзеўчынага палацу, прывітаўся і на вадзёе крэсла сеў. З радасті дзеўка мувіла:

- Ай, маладзеча, хто гэта такі і за стварэнні раней людзьмі былі, і цяпер зьявіліся сталі?
- Першы -- папук, другая малпа, ватым рысь, кот, бухра -- на небе зорка, заці, матылёк, варона, папугай, сокал, арол, воук і олон. Усе людзьмі былі.

— З якіх прычын і такіх учынкаў пан Бог стварэннямі зрабіў?

— З той прычыны зьявіліся сталі: за овятога Іезуса. У Іса-прарока было 70 чалавек няверных. Тады пан Іезус павараціў іх на веру праудзіваю. Даў яму пан Бог на яго прароцтва так мувіць, каб хворых калек лячыў, олятых відушчымі рабіў, мёртвых уаскрашаў, абы яго прароцтва пазналі. А тых 70 людзей пана Бога не ведалі і ў яго прароцтва не верылі, мувілі: "Лыгун, чараўнік". Варона. Адна дзеўка была, дачка Адамава. Два кавалера сапернічалі, адзін другому ўчынікі чынілі і прасілі пана Бога, каб ні таму, а ні таму не дасталася. Тады пан Бог варонам абярнуў. Івалга. Адна жонка была, называлася Саліта. Як мужык спаць пойдзе, то яна ўцякала да чужых мужыкоў. За гэта пан Бог Івалгай абярнуў. Заці. Таксама жонка была, бяз мужыка дазволу хадзіла, дзе сама хацела. Тады пан Бог абярнуў. Мыл. Таксама жонка вельмі ліхая, сварлівая, нідзё не маучала. Тады пан Бог мышчу абярнуў. Павук. Таксама адзін чалавек быў, з мёртвых пахаваных людзей адзіну здаіраў. Тады пан Бог павуком абярнуў. Матылёк. Жонка была, прыгожая хадзіла, звала чужых мужыкоў, а овайго не любіла. За тое пан Бог матыльком абярнуў. Цыркун. Крыўднік чалавечы быў, лыгун і злодзей. Тады пан Бог казулькам олагоем абярнуў. Сыч. Таксама адзін распадар быў, над людзьмі здзекваўся, то пан Бог сычом абярнуў. Воран. Адзін чалавек вялікі лыгун быў, за тое, што пан Бог воранам абярнуў. Руды павук. Мужык чалавек быў, але праду ў крыуду ператвараў і дзевак на блуд падштурхоўваў, а за тое пан Бог олагоем казулькай абярнуў. Арол. Таксама мужык. Пан Бог зрабіў яго караём-фараонам, а ён людзей крыўдзіў, не звяртаў увагі на пана Бога. За тое пан Бог арлом абярнуў. Слон. Такі чалавек быў, што ў людзей жыў адзімаў.

Маладзец праз тры дні аб чым дзеўка пытала, на кожную рэч адповедзь даў. І мувіць:

— Ай, дзеўка! Яшчэ я ў цябе адну рэч спытаю. Ці адкажа ты

мне? А калі не адкажаш, тады такою ж твая галава ўпадзе і пад замкам на кол узбіта будзе.

— Добра, я на тое згодна, альбо твай верх будзе, альбо мой.

— Ай, дзеўка! Хто такі! — маткам адзёрся, а на бацьку паехаў, а потым смерці да яго прычэпілася, адзін падарожнік прышо, а пан Бог з ласкі сваёй абараніў яго ад той смерці? То мая загадка.

Дзеўка мысліла, але не магла таго ні адным спосабам адказаць і адгадаць. І мувіла:

— Ай, маладзец! Праўда, не даваўся мне ведаць такога вучонага і мудрага, як твая міласць і мудрасць. Былі ў мяне розныя вучоныя. Ні адзін са іх не мог патрафіць у навуцы і ў дыспутах. Прашу цябе, дай мне час хадзіць да таго. А калі не адкажу, тады твая воля будзе, як захочаш, так учыніш.

Маладзец мувіў: "Добра", — і пайшоў сабе да бабінанага дому. Дзеўка ў вялікім смутку зноў пачала і мувіла сабе сабе: "Мой божа, што мне рабіць? Пайду да малайца і буду пытаць у яго загадку. Калі скажа мне, тады раніцай, адпачаўшы, укажу яму талаву адомы і на кол узбіць. А затым дзеўка ўбралася непізнана і маладзец не смуткаваў, быў вясёлы, думала, як на дзеўку паглядзіць, дык і розум страціць. Набрала з сабою рознага налітку і едзення, але пан Бог малайцу ў кожнай рэчы пачотнікам быў. Пайшла дзеўка да бабінанага дому і закалаціла ў дзверы. Баба выйшла праціў дзеўкі. Дзеўка мувіла:

— Ай, баба! Дазволь мне ў хату увайсці!

— Увяхочеш здарова.

Увайшла ў хату. Маладзец паглядзеў на дзеўку і кажа:

— Здарова прыйшла, як ранняя зорка. Што за патрэбу маеш?

Чаго прыйшла?

— Я ў цябе закахалася, для таго і прыйшла. Усе падзеі ка-

жуць, што маладзец вучоны, і мудры, і прыгожы, што нашу гаспадарыню перагадаў, а яна сама падобна на каралеўну.

— Будзь здарова. Шмат прыгожых ёсць.

— Тады дзеўка твар свой адкрыла. Маладзец як глінуу, нічога яму на памяць не прыйшло, бо такая дзеўка вельмі прыгожая. Немалы час яны бавілі. Пілі, елі, омяяліся, жартавалі адзін з другім. Потым дзеўка кажа:

— Калі пана Бога баішся, скажы мне, чаго буду пытаць.

— Што ж такое?

— Паведай мне сваю загадку.

— Мая загадка калі цябе. Такая мая загадка: я абяцнеў. За няволью бацькі і маткі ўзяў каня і какух. Поехаў. У дарозе аднаго малайца пытаў: "Дзе едзеш?" Ён мувіў: "Да таго замку лісты маю". Тыя лісты да сябе ўзяў, і яго назад вараціў.

Дзеўка на тры рэчы адказаць не магла. Выпытаўшы ўсё дасканала, пайшла яна да палацу. Маладзец устаў рана, зразумеў, што дзеўка тая самая была і кажа так:

— Ай, галава бедная, баліць мая душа.

Пазней атледаўся калі сябе, аж бачыць, дзеўчын пярочёнак на пасцелі ляжыць. Маладзец і кажа: "Яшчэ рыцар не загінуў, калі дзеўчын пярочёнак знайшоў". Пярочёнак залаты, вочка — камень днэмент, на камні панны імя выразана. Маладзец пярочёнак ўзяўшы, пайшоў яшчэ да палацу. Да панны прывітаўся і мувіў так:

— Няхай табе пан Бог даць век доўгі.

— Ай, маладзец! Вось я скажу тваю загадку: бацьку учыніў канём, а матку — какухом. І ў дарозе едучы, аднаго падарожніка сустрэў, конь у яго стаміўся. А ты пытаў: дзе едзеш? Падарожнік мувіў: "Да таго замку лісты везу". І ты казаў: "Дай мне тры лісты. Усё роўна еду да таго замку, лісты падам, бо мой конь свежы, а сам назад вяртаюся". Падарожнік лісты падаў, а сам назад вярнуў-

ся. А ты мовіў: "Не дам тае я лісты, пабачу, што ў лістах піша: "Хто б тых лісты да таго замку падаў, таму галаву адсекчы і на гол узбіць", — гэта твая загадка. "Ай, маладзец, ні адна галава не будзе бяспечна". І мовіла слугам: "Да бацькі оправдаўце і бацьку скажыце, што я малайца пераспрэчыла".

І выправадзілі малайца да гаспадара і абяцалі гаспадару, што ўжо дзеўка малайца пераспрэчыла. Маладзец рэк:

— Пане гаспадару! Мне адно слова паведаць да вас.

— Што маею казніць? — гаспадар спытаў.

Некаторыя мовілі да гаспадара: а што ён скажа цяпер, перад смерцю. Хіба што без справы будзе мовіць? Гаспадар кажа:

— Ён гэтумкі! Дзеён размаўляў з дзеўкай, можа і зараз мне паведае што олучнае.

Маладзец пачаў мовіць так:

— Пане гаспадару! Сённяшняя ноччу адзін голуб з дзеўчынінама палацу вылецеў і, летучы, зверху рознымі каменнямі сьпіваў. І прыляцеў да майго начнога стану, да бабінага дому. Я яго схопіў і ў руцэ трымаў, і што кажаў, тое з ім чыніў. А затым ён з рук маіх вырваўся і палёў назад да дзеўчынага палацу. За то пану Богу хвала, што мне яно засталося, — гэта і ёсьць маё слова.

— Ай, маладзец! Накажы мне тое яно!

Маладзец паказаў дзеўчын пярочёнак. Гаспадар убачыў, як дзеўчын пярочёнак. Тады вельмі ротурбаваўся і зараз наказаў дзеўчын прад сабою стаць і казаў:

— Ай, лугун людскі! У малайца знаходзіцца пярочёнак твой. Хто заўбэ да малайца?

Дзеўка кажа:

— Не той пярочёнак.

— Прынясі мне ў той момант пярочёнак овай, пабачым. А малайца вольным зраблю.

Дзеўка в ваялікага страху варацілася назад да палацу і накірала ў тую ж гадзіну валадара клікнуць. І кажа:

— Мілы мой валадара! Зрабі мне ў тую ж гадзіну такі і такі пярочёнак. Што хочаш за пярочёнак, тое дам табе. Пярочёнак залатны, вочка — камень дымент.

Залатнік адказаў: "Будзе за адну гадзіну", — і зрабіў пярочёнак такі, які і той быў. На камені выразана дзеўчына імя. Дзеўка дала валадара тысячу залатых і прасіла, каб не "аславіў" людзям і ў тую ж гадзіна пайшла да палацу бацькінага. Бацька ўзяў пярочёнак. А ў гаспадара былі на той час розныя паны і бачылі абодва пярочёнікі дзеўчыны. Але той стары, а гэты новы, бачылі абодва, што па аднаму і таму ж узору роблены. Усе людзі: і паны, і люд паспаліты, і цэлы двор, чэлядзь — усе прызналі, што абодва пярочёнікі дзеўчыны. Але той стары, а гэты новы, — сведчылі перад гаспадаром. Гаспадар кажа:

— Ай, дачка! Аддам цябе за таго малайца. Як ён вучонага і ў розуме дасканалата, другога такога не маеш.

І усе паны радзілі аддаць за таго малайца. Тады гаспадар чыніць да таго малайца. Да шлюбу пайшлі. Сем дзеён вяселле было. Поўныя катлы ежы былі, на сурме сурмілі дзень і ноч. Як правадзілі малайца ў пакой да панні, яшчэ сем начэй дыопутавалі, елі і пілі, адзін другому адказвалі і адзін у другога пыталі: што гэта такое, што не мае ні рук, ні ног, і без душы, а языкі два. Тое чуючы, многа людзей дзівілася яго мудрасці і навуцы, і адзін другому паведалі: гэта яно, якое піша слова божае. Пан Бог яно пісаў "Ад-хемду", раздзел Карана. І яшчэ адзін другому казалі: "Што за пяць пажыткаў пан Бог стварыў, а тыя пажыткі нідзе не бачна, а тры ніколі сонца не бачылі. Гэта на дзень пяць намазаў. Летам і зімой волю божую спаўняць.

Сёмага дня да ягоны прыйшлі. Кароль малайца зрабіў гаспада-

ром і сваім снімам, бо толькі адну дачку меў. Пань усе радавалі-
ся, што такі вучоны і разумны чалавек. І зрабілі яго гаспадаром-
каралём. Розныя людзі прыходзілі дзеся справядлівасці. Судзіў
справядліва, убогім дапамагаў. Да бацькі і да маткі лісты пісаў,
што ўжо і ласкі божае карацём і гаспадара зяцем стаў. Бацька і
матка, тое учуўшы, пану Богу хвалу далі і зараз овайму пану ка-
залі:

— Пане гаспадару! Той маладзец, які нас прадаў тваёй мілас-
ці, то наш сын. Прышла вестка, — дасталі лісты, паказалі гас-
падару. — Пойдзем, калі нам дазволіш, да сына нашага.

— Гаспадар кажа:

— Я вам дарую і на боху дарогу зываю.

Тады яны гаспадарскія рукі цалавалі і выехалі у дарогу, і
прыехалі да сына свайго і там век свой скончылі.

ДЕСЯТЫЙ ХАДИС

«... Из двух ближе Богу тот, кто
вернее в дружбе; ... из двух ближе
Богу тот, кто полезнее соседу...»

الحديث العاشر

حديث عبد الله بن عمرو بن العاص رضي الله عنها :

« خير الأصحاب عند الله خيرهم لصاحبه وخير

المجيران عند الله خيرهم لجاره » .

أحمد والترمذي والحاكم -

إسناده صحيح

Вядомы каталіцкі святар Язэп Германовіч нарадзіўся ў в.
Гальшаны Ашмянскага раёна 4.3.1890 г. Памер 26.12.1978 г. у
ЖНА. Тацэнавіты беларускі паэт і перакладчык /літаратурны псеўда-
нім — Вінцук Аднажы/. У 1973 г. у Лондане выйшла ў свет яго
кніга "Байкі і іншыя вершы. Частка першая і другая". Сярод іншых
у гэтай кнізе надрукавана татарская легенда з кнігі Аль-Кітаб,
напісанай арабскімі літарамі па-беларуску. Вінцук Аднажы спрабіў
літаратурную апрацоўку легенды і напісаў яе вершам.

МАЙСЕЙ ПЫТАЕ

/татарская легенда/

Раз Майсей вялікім сьвятам

Гаманіў, як і бацькам, з братам, —

З Самым Богам на Синаі,

Дай пытае:

— Божа, Ты шмат працы маеш,

Калі сьвет унесь трымаеш:

Ці Ты сьпіш калі хвілінку --

Па абедзе хоць гадзінку? --

Ці на момант супачынеш,

Браму неба як зачыніш?.. --

Бог ледзь-чутку усміхнуўся,

А Майсей ажно жакнуўся!

Ён опужаўся, мала-много,

Што залішне пытаў Бога.

КАЖА БОГ: — Ды ты не бойся --

Супакойся!

Як-жа буду Я драмац!

А хто будзе сьвет трымаці?

Зблудзяць зоркі дый каметы --

Зробяць самі канец сьвету... --

МАЙСЕЙ:

— Божа, у Цябе анёлау процьма! —

КАЖА БОГ:

— Так, але-ж і черцяу процьма!

Зло є добром пачне зматаньне —

Пойдзе у овёце замьшаньне:

МАЙСЕЙ:

— Божа, як цырліваець маєш?

Скажи, колькі роіх тримаеш?

КАЖА БОГ:

Скажу толькі пад окретах,

Але помні — тайна у гэтым! —

Добрых духаў — лётіёнаў —

Сто на сто — мільён мільёнаў,

Апрача святых-прачистых

Херувіма у залацістых,

Серафінаў праміністых.

А злых духаў — гоніх дрэннаў —

Трэця частка — можа й меней...

МАЙСЕЙ:

— Божа, хто палічыць отолькі? —

Майсей доўга быў у задуме —

Аж блудзіў у мысьлях тлуме —

У лабірынце тым таёмным,

Як мурашка у лесе цёмным! —

ПОСЫЛЕ КАЖА:

— Божа, я, як жыв, цікавы,

Зноў спытаю: намы справы

Цябе мучаць без прыпынку —

Табе-ж трэба й адпачынку?.. —

КАЖА БОГ:

— Зноў пытаеш? Гэта значыць —

Трэ' даць прыклад: будзем бачыць,

Хоць душа твая набожная!

Што спаць Мне ніяк ня можна! —

Бог Майсеем сцэну ладаіць:

Пера яго на камень садзіць,

Там ён кажа: — Для навукі

Дам табе дэзве шклянкі ў рукі.

Я наліў у*кажну чару

Найчынсьцейшага нэктару,

Што сьвятня п'іць у тебе,

Як жыць на маім хлебе. —

ж

Бог пайшоў. Майсей трымае

Шклянкі дэзве. Ён уважае —

Аж кончыць!

Каб ні кроплі не разьліць?..

Раптам чуе... — Ой, што значыць? —

Адчыняе вочы — бачыць —

Няма шклянкі ў руках!

А у душы — вадзіны страх!..

КАЖА БОГ:

— А дзе шклянкі ты падзеў?

Нэктар выпіў... а шкло — зьез? —

МАЙСЕЙ:

— Божа, літасьцяй багаты!

Я-ж наукола вінаваты:

Мушу шчыра я прызнацца,

Бо не трапила апраудана. —
Я ня умеу олужыць ахвярна —
Твой загад прапаў я марна... —

КАКА БОГ:

— Бачыш ты у здарэнні гэтым,
Што было-бы з цэлым сьветам,
Каб Бог опась хвілінку мог,
Ці здармаўць сабе прылёг? —

Розум з оілай дзеяць вінны —
Спадць нікоді не павінны! —

Я

Майной добра праканаўся —
Іра нішто больш не пытаўся.
Як з гары йшоў, на хаду
Скубаў толькі бараду...

ТРИНАДЦАТЫЙ ХАДИС

«... Теряет и прикрывает тот, в
сердце которого Бог не вложил ми-
лосердие к людям...»

الحديث الثالث عشر

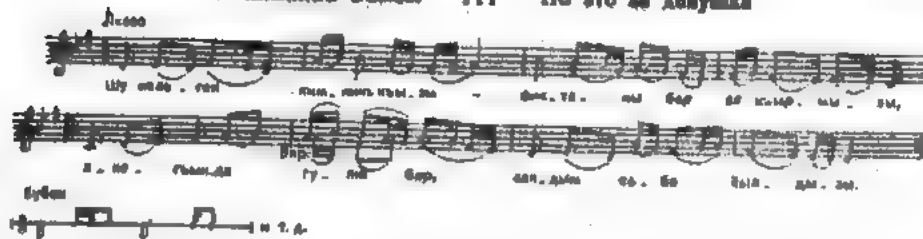
حديث عمرو بن حبيب رضي الله عنه :

« خاب عبد وخسر لم يجعل الله تعالى في قلبه رحمة

للنفس »

КРЫМСКАТАТАРСКІЯ НАРОДНЫЯ ПЕСНІ

О киминь кызы III Что это за девушка

Шу кельген киминь кызы —
Фистаны бар ал кырымизы,
Янагында гулю бар.
Сандым саба йылдызы.] 2 кере

Насыл ашык олмайым —
Ал ялагым гуль кибі.
Насыл гоньмол бермейим —
Кираз дуалгым бал кибі.] 2 кере

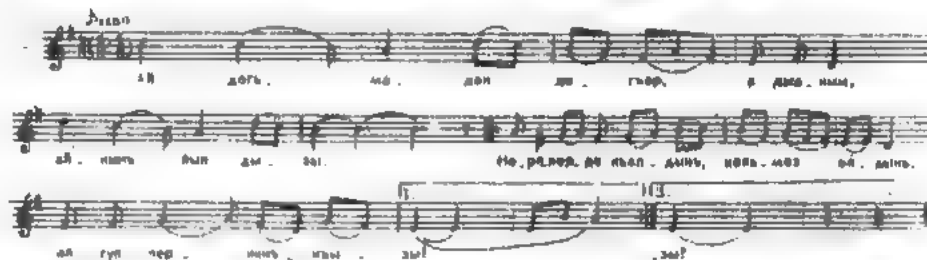
Гуль тубюнае кечерсинь —
Кеме тоштин ашыккыа мен.
Бу кетин бойле кетерсе,
Достлар, яндым наръ мен.] 2 кере

Что это за девушка идет —
Платье ярко-красное,
Щечки, как розы, цветут.
И сама подобна утренней звезде.] 2 раза

Как же мне не влюбиться —
Щеки алые, как розы.
Почему ей сердце не отдать —
Губки — черешни, как мед.] 2 раза

По аллее роз ты проходишь.
И вновь пленен я тобой.
Если и дальше так будет,
Друзья, спорю я в огне.] 2 раза

Ай догьмадан 122 Перед восходом луны

Ай догьмадан доглар, о ланым,
Айнимъ йылдызы.
Нерелерде кытадынь,
Кельмез олдунъ, ол гулерины кымы?

Перед восходом луны, о милая,
Сверкнет звездочка.
Куда ты исчезла,
Не появишься, дочь алых невест?] 2 раза

З пісьма Асана Асанова, члена Алмалыкской /Ташкенцкая вобд., Узбекістан/ групи крымскататарскага нацыянальнага руху ад 11.01.1991 г.

... У крымскататарскай газеце "Ленин байрагы" /Новая назва "Яны денье"/ быў апублікаваны артыкул пра аб'яднанне беларускіх татароў "Аль-Кітаб". Гэты матэрыял мы абмеркавалі на чарговым зборы Алмалыкской ініцыятывнай групы і вырашылі аказаць невялікую матэрыяльную дапамогу — 50 р. Аб аказанні вам дапамогі мы звернемся да нашых старэйшых людзей, муллы, у абласную ініцыятывную групу. Калі будзе дазвол начальства на правядзенне агульнагарадскога сходу крымскіх татар, то ў парадок дня мы ўключым пытанне пра аказанне дапамогі "Аль-Кітабу".

Наша ініцыятывная група пачала сваю дзейнасць як часцінка нацыянальнага руху ў 50-я гады. У сучасны момант большасць членаў нашай групы окладанцы людзі, якія нарадзіліся ў месцах дэпартацыі. Наша мэта — хутчэй вярнуцца ў Крым на радзіму продкаў і ўстанавіць сваю дзяржаўнасць. Хоць у матэрыяльных адносінах мы не самыя бедныя людзі на Узбекістане, хоць рэлігія наша такая самая як у узбекаў, але трэба вяртацца дамоў. Гэта даць нам магчымасць пазбегнуць асіміляцыі — страты роднай мовы і культуры. Нават у сям'ях большасць крымскіх татароў размаўляюць ужо не на роднай мове. Трэба хутчэй ратаваць сваё роднае карані, пакуль яны яшчэ не знохлі. Нагледзячы на моцнае супраціўленне ўлад у Крым нашы татары прыязджаюць на радзіму, сядзяць там у палатках, зямлянках, жывуць без вады, электрычнасці, але існага выйсця няма. Нашы татары ў Алмалыку прымаюць удзел ва ўсіх мітынгах, дэманстрацыях за права вярнуцца на Радзіму, прымаюць удзел у розных акцыях у Чырчыку, Ташкенце, Маскве, у Крым. Мы патрабуем ад улад вызвалення палітычных вязняў і хутчэйшага вырашэння крымскататарскай праблемы. Усё ж нейкія змены да лепшага адбываюцца. Нам удалося ўстанавіць сувязь з

нашымі суплемянікмі, якія пакінулі Крым у 18-м, 19- і ў пачатку 20-га стагоддзя, а цяпер жывуць у краінах Азіі, Амерыкі і Заходняй Еўропы. Мы цешымся тым, што яны не забылі сваё радзіму, свой народ.

Вясной 1991 г. у Крым будзе курултай /з'езд/ крымскататарскага народу. Цяпер ідзе падрыхтоўка да гэтага падзеі ва ўсіх рэгіёнах, дзе жывуць крымскія татары. Як вы адносіцеся да з'езду? Мы лічым, што вы такія ж крымскія татары, як і мы, але на волі лёсу адарванні ад радзімы продкаў ужо многа соцень год. Калі мы пражылі столькі ж год на Узбекістане або ў Румыніі, то нас называлі б узбекскімі, румынскімі татарамі.

На шостае Усесапазнае нарадзе арганізацыі крымскататарскага нацыянальнага руху, якая адбылася ў канцы красавіка — пачатку мая 1990 г. у сяле Заланкой Бахчысарайскага раёна былі прадстаўнікі літоўскіх татароў і татароў з Беларусі /І.І. Маметаў і М.М. Багдановіч/. Мы спадзяемся, што нашы сувязі будуць мацнець. Усе татары, якія лічаць Крым сваёй радзімай, могуць і павінны прыняць удзел у курултаі ў 1991 г.

З пісьма: "Прывітанне беларускім татарам! 26 р. гэта невялікія грошы, але ці не гаворыць гэта аб тым, што справа, якую вы робіце — гэта наша агульная справа. Вялікі вам дзякуй. Саг'аджуманк'бал". Красналізінскі край, г. Абінск, перанулак Бжы, д.6.

З пісьма ў адказ: "Дарагія суплемянікі! Татары Беларусі, якія уваходзяць у грамадска-культурнае аб'яднанне "Аль-Кітаб" вельмі ўдзячны вам за маральную і матэрыяльную падтрымку, якую вы нам аказалі. Вашы грошы пойдуча на выдавецкую дзейнасць нашага грамадства — выпуск татарскай і мусульманскай літаратуры.

Праўленне Мінскага абласнога татарскага аб'яднання "Аль-Кітаб".

З ТАТАРСКОЙ КУХНІ

Б а у р с а к. На 1 кг пшанічнай мукі бяруць: 10 яец,
100 г цукру, 40—60 г масла або смятаны, 1 кг масла для выпечкі.

На малацэ, яйках, смятане ці масле, цукру і солі замясіць
цеста. Яно павінна быць мякчэй за цеста для дамашняй локшыны
/лашны/. Бяруць цеста невялікімі кавалкамі па 100—150 г, ка-
чаюць каубаску, затым наразаюць кавалачкамі велічынёй з ласны
арэх. Кладуць кавалачкі на патэльні з распущаным маслам і сма-
жаць на звычайнай, газавай або электрычнай пліце. Падаецца на
стол у халодным стане.

Г а л ь м а. На 1 кг пшанічнай мукі бяруць: 1 кг масла і
1 кг мёду. Масло распускаюць у каструлі і на пліце на слабым
агні кіпяціць 10—15 мінут, затым малымі порцыямі дабаўляюць
муку, на працягу 40—45 мінут перамяшваюць драўлянай лыжкай ці
драўлянай лантаткай да такога стану, каб баўтушка свабодна
спякала з лыжкі. Каструлю аддымаюць з пліты, уліваюць у баўтушку
мёд і доўга перамяшваюць лыжкай, пакуль сумесь не саб'ядна ў
ком і не стане свабодна адставаць ад сценак каструлі. На змоча-
ную вадой кухонную даску кладуць цеста і раскатваюць яго ў блін
таўшчынёй 1—2 см. Часцей за ўсё яму прыдаюць форму ромба, а
пасля застывання разразаюць нажом на кавалачкі ў форме ромбі-
каў. Калі гальма прызначана для раздачы садагі /а так найчасцей
і бывае ў татарай/, то павінен быць 41 ромбік /што такое сада-
га, якая чыніцца над ёй малітва гл. спецыяльны артыкул у нашым
квартальніку/.

З М Е С Т

ПРАДМОВА	8
БЕЛАРУСКІЯ ТАТАРЫ: МІНУЛАЕ І СУЧАСНАСЦЬ. І. Канапані	5
ВЫДАТНЫ СЫН КРЫМСКАТАТАРСКАГА НАРОДА. І. Меметаў	10
МОВУ ТАТАРСКУЮ ЗАБЫЛІ, АЛЕ ГОДНАСЦЬ МУСУЛЬМАНСКУЮ НЕ СТРАЦІЛІ. І. Гаспрынокі	14
КУР'АН. З рускай мовы на беларускую пераклаў К. Скурат	17
ПАМЯТАЙМА ХАДЗІС	24
ШТО ТАКОЕ САДАГА?	25
ЯНЫ ЗАГІНУЛІ У АФГАНІСТАНЕ	26
БУДУ ВУЧЫЦА ЧЫТАЦЬ І ПІСАЦЬ ПА-АРАБСКУ. М. Канарокі	27
УНУТРЫПАРАДСКІЯ НАЗВЫ НА БЕЛАРУСІ. Г. Мезенка	28
МАЗАІКА ТЫХ ЧАСОУ. І. Меметаў	31
НА НАЛЫЧАНСКОЙ ЗЕМЛІ. У. Прыхач	37
"АЛЬ-КІТАБ" У ПЯТНІЦУ. Ш. Сакаев	39
СТАРАЖЫТНАЯ КАЗКА З КІТАБУ. Апрадворку і пераклад зробілі І. Анікевіч і Ю. Крыніцкі	40
МАЙСЕЙ ПЫТАЕ. Віцук Адаважы	53
КРЫМСКАТАТАРСКІЯ НАРОДНЫЯ ПЕСНІ	57
НАМ ПІШУЦЬ	58
З ТАТАРСКОЙ КУХНІ. Падрыхтавала Л. Канарокія	60

СОДЕРЖАНИЕ

ПРЕДИСЛОВИЕ	3
БЕЛОРУССКИЕ ТАТАРЫ: ПРОШЛОЕ И СОВРЕМЕННОСТЬ. И. Канапацкий	5
ВЫДАЮЩИЙСЯ СЫН КРЫМСКОТАТАРСКОГО НАРОДА. И. Меметов	10
РЕЧЬ ТАТАРСКОЮ ЗАБЫЛИ, НО ДОСТОИНСТВО МУСУЛЬМАНСКОЕ НЕ ПОТЕРЯЛИ. И. Гаспринский	14
КУР'АН. С русского языка на белорусский перевёл К. Скурат	17
ЗАПОМНИМ ХАДИС	24
ЧТО ТАКОЕ САДАГА?	25
ОНИ ПОГИБЛИ В АФГАНИСТАНЕ	26
БУДУ УЧИТЬСЯ ЧИТАТЬ И ПИСАТЬ ПО-АРАБСКИ. М. Канарский	27
ВНУТРИГОРОДСКИЕ НАЗВАНИЯ В БЕЛОРУССИИ. А. Мезенко	28
МОЗАИКА ТЕХ ВРЕМЕН. И. Меметов	31
НА НАЛЫЦАНСКОЙ ЗЕМЛЕ. В. Прихач	37
"АЛЬ-КИТАБ" В ПЯТНИЦУ. Ш. Сакаев	39
ДРЕВНЯЯ СКАЗКА ИЗ КИТАБА. Обработали и перевели на белорусский язык И. Аникевич и Ю. Криницкий	40
МОИСЕЙ СПРАШИВАЕТ. Винцук Адважны	53
КРЫМСКОТАТАРСКИЕ НАРОДНЫЕ ПЕСНИ	57
НАМ ПИШУТ	58
ИЗ ТАТАРСКОЙ КУХНИ. Подготовила Л. Канарская	60

МУНДЕРИНДЖИ

БАШ СЕЗ	3
БЕЛОРУСИЕ ТАТАРЛАРЫ: КЕЧЕН ВЕ ШИМЛИКИ ДЕВИРДЕ. И. Канапацкий	5
КЪРМТАТАР ХАЛКЫНЫНЪ УЛУ ОГЪЛЫ. И. Меметов	10
ТАТАР ТИЛИНИ УНУТЫКЪ, ЛЯКИН МУСУЛЬМАН АДЕТИНИ ДОЙМАДЫКЪ. И. Гаспринский	14
КЪУРАН. Рус тилинден белорусие тилине чевирген. К. Скурат	17
ХАДИСИ АКЪЫЛДА ТУТАЙНЪ	24
САДАКЪА ДЕГЕНИ НЕДИР ?	25
ОЛАР АФГАНИСТАНДА ОЛЬДИЛЕР	26
АРАБЧА ОКЪУМАГА ВЕ-ЯЗМАДЪА ОГРЕНЕДЖЕТИМ. М. Канарский	27
БЕЛОРУСИДЕ ШЕЗР ИЧИНДЕКИ АДЛАР. А. Мезенко	28
О КУНЪЛЕРНИНЪ МАНЗАРАСИ. И. Меметов	31
НАЛЫЦАН ТОПРАГЪЫНДА. В. Прихач	37
"АЛЬ-КИТАБ" ДЖУМА КУНИ. Ш. Сакаев	39
КИТАБДАН АЛЫНЪАН ЭСКИ ДЕВИР ИКАЕСИ. Ишлеп ве бе белорусие тилине чевиргенлер И. Аникевич ве Ю. Криницкий	40
МОИСЕЙ СОРАЙ. Винцук Адважны	53
КЪРМТАТАР ХАЛКЪ ЙЫРЛАРЫ	57
БИЗГЕ ЯЗАЛАР	58
ТАТАР БЕМЕКЛЕРИНДЕН /АШЛАРЫНДАН/. Азирлеген Л. Канарская	60

CONTENTS

PREFACE	3
THE BYELORUSSIAN TATARS: IN THE PAST AND AT PRESENT.	5
I.Canapalzky	10
AN OUTSTANDING SON OF THE CRIMEAN TATAR PEOPLE.	10
I.Memetov	14
SOME TATARS HAVE FORGOTTEN THEIR NATIVE LANGUAGE BUT	14
THEY HAVEN'T LOST THEIR MOSLEM DIGNITY. I.Gasprinsky	17
THE KOURAN. From Russian into Byelorussian	24
translated by K.Skourat	25
LET'S MEMORIZE THE KHADIS	25
WHAT DOES THE SADAGA MEAN?	26
THEY WERE PERISHED IN AFGANISTAN	27
I'LL LEARN TO READ AND WRITE IN ARABIC. M.Canarsky	28
THE INTRA CITY NAMES IN BYELORUSSIA. A.Mesenko	31
THE MOSAIC OF THOSE TIMES. I.Memetov	37
IN THE LAND OF NALYSTCHANY. V.Prikhatch	39
THE ALKHYTAB ON FRIDAY. Sh.Sakaev	39
AN ANCIENT TALE FROM THE KHYTAB. Adapted and translated	40
into by Byelorussian I.Anikevitch and Y.Krinitzky	53
MOSES ASKS. Vintzouk Advajny	57
THE TATARS' OF CRIMEA FOLK SONGS	58
SOME PEOPLE WRITE TO US	60
FROM THE TATAR CUISINE. Prepared by L.Kanarskya	

المحتوى

تقديم	3
التأليف في بلاد روسيا: قديماً وحديثاً. إ. كانابالزكي	5
الإنسان النابغ في قومه الفيتار القرمية. إ. مسيتوف	10
اللغة التترية نسوفا. الحجة عزرة إسلامهم لند	14
يُصنّفوه. إ. جاسبرينسكي	17
القرآن الكريم. مترجمة من اللغة الروسية إلى اللغة	24
البلاد الروسية. ك. سكورات	25
لنتأمر من الحديث الشريف	26
ما هي الصداقة؟	27
ما كنا في أفغانستان	28
سأتعلم القراءة والكتابة باللغة العربية. م. كانارسكي	31
أسماء مذكورة في الغلات في بلاد روسيا. أ. ميسنكو	37
فستفسرنا تلك العصور. إ. مسيتوف	39
غاب أرض النالشتافسك. ف. بريجاج	39
الكتاب في كل يوم جمعة. ش. بركايث	40
قصته قديمة من الكتاب. قطعاً مرفوعاً إلى البلاصة	53
إ. أنيكيفتش و. يو. كرينيتسكي	57
ما ينبغي أن يقال. فينتسوك أديفني	58
أغاني شعبية تترية قديمة	60
يلتصوا لنا	
من المطبخ التتري. حصة قديمة: ل. كانارسكي	